

AVAR KORI FIBULÁK

GARAM ÉVA*

Az avar kori fibulák két nagy csoportba sorolhatók. A használaton kívüli csoportot a vaskori, római kori és szarmata eredetű fibulák alkotják, a használatban volt fibulák csoportjába pedig a bizánci típusú fibulák, a korongos fibulák, állat alakú fibulák és a kengyelfibulák tartoznak. Időrendjükkel, leletkörülményeikkel, elterjedésükkel, eredetükkel foglalkozik a cikk.

A tanulmány az avar kori régészeti leletegyüttesek ritka és nem jellemző tárgytipusáról, a fibulákról, azaz a tűszerkezettel ellátott ruhakapcsoló tűkről kíván áttekintő képet adni. A fibula, a mindkét végén lezárt tűforma már a bronzkortól ismert és használatos, szerepe a viselet változásával függ össze. Olyan viseletnél, amelynél nem szükséges a kelme összetűzése, a fibula díszítőszerepe lép előtérbe, vagy a fibula értelemnélküli használata. Az avar kori fibulákról feltehetően éppen az utóbbi szerep miatt nem született eddig összefoglaló munka, ehhez járul, hogy az avar kori fibulák a változatos avar kori régészeti leletanyagnak kevésbé jellegzetes és egyúttal csekély részét jelentik. A figyelem eddig elsősorban csak a legjobban ismert avar kori fibulatípus, a korongos fibulák csoportja felé terelődött.¹ Az avar kori fibulák egy másik jellegzetes típusával, az ún. ujjas vagy Bügel- (kengyel)fibulákkal többek között J. Werner, Cs. Sós A., U. Fiedler,² legutóbb pedig Lj. Vagalinski foglalkozott.³ A korongos és ujjas fibulákon kívül azonban több, eddig figyelemre alig méltatott fibulatípus is ismert az avar kori sírokból.⁴

Az avar kori sírok fibula mellékleteinek teljességre törekvő megismeréséhez és a fibulákkal kapcsolatos kérdéseket megválaszolásához (használatban levő tárgyak voltak-e a fibulák, honnan eredeztethetők a különböző típusok, ismertek voltak-e a teljes avar szállásterületen?) szükséges a fibulákat típusba csoportosítani, síron belüli helyüket és az egy időben eltemetett leletegyütteseket megismerni, térképezni elterjedésüket és vizsgálni eredetüket.

Az avar kori fibulák funkciójuk szerint két nagy csoportot alkotnak: a készítési idejüket tekintve korábbi, azaz az avar korban „Altfunde”-ként tekintendők, amelyeket tarsolyban, csüngőként, talizmánként, amulettként vagy érdekes tárgyként hordtak magukkal, és az avar kori tárgyakkal egyidős fibulák, amelyeknek nagy részét viseleti tárgyként hordták. A két fő csoport a fibulák formája és eredete alapján további alcsoportokra osztható.

I. Az avar kor használaton kívüli, ún. „Altfunde” fibulái

1. Vaskori fibulák
2. Római kori fibulák
 - egygombos fibulák
 - térdfibulák
 - hagymagombos vagy hagymafejes fibulák
 - csatfibulák, omega alakú fibulák
 - egyéb típusok
3. Szarmata kori oldalt- és aláhajtott lábú fibulák

II. Az avar kor használatban levő fibulái

1. Bizánci típusú aláhajtott lábú fibulák
2. Korongos fibulák
 - germán eredetűek
 - késő antik eredetűek
3. Állat alakú fibulák

* Garam Éva, Magyar Nemzeti Múzeum, H-1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.

¹ Összefoglalóan, a korábbi irodalommal GARAM 1993; a képi ábrázolásokkal legújabbban GLASER 2000 foglalkozott.

² WERNER 1955, Cs. SÓS 1961, FIEDLER 1990 (utóbbi részletesen idézi a korábbi irodalmat, különös tekintettel a román kollégák „kora bizánci eredetű” valló véleményével, amelyet cáfol).

³ VAGALINSKI 1993.

⁴ Kiss 1996, 2001 munkái – a kölkedi temető fibulatípusainak megnevezésével, egyes típusok leletlistáival, értékelés és összefoglaló áttekintés nélkül.

4. Kengyelfibulák
 - maszkos fibulák
 - ujjas fibulák
 - Martinovka típusú fibulák
 - Cividale típusú fibulák

I. Használaton kívüli fibulák

1. Vaskori fibulák

A regölyi temető 22. sírjában egyszerű aláhajtott lábú bronz fibula volt, barázdált kelta borostyán gyönggyel együtt.⁵ A fibula síron belüli helye ismeretlen, a gyönggyel együtt vagy tarsolyban volt, vagy övcsüngőként használták. A felhúzott lemezgömbös fülbevalók alapján a sír a 7. század közepére keltezhető. Hasonló fibula volt a zamárdi temető 32. női sírjában tarsolykorong, orsógomb és tűtartó társaságában a bal combcsont külső oldalán.⁶

2. Római kori fibulák

- *Egygombos fibulák* (1. kép 1–11): a bronzból öntött, ívelt kengyelű, V-alakú vagy széles négyzet alakú tűtartóval ellátott fibulák nevüket a kengyel jellegzetes bordás, dudoros díszítéséről kapták. A V-alakú tűtartóval ellátottak (Tatabánya szórvány, Kölked A 539. és 283. sír) eredetileg a 2. század első fele és vége közötti időben voltak használatban, a másik típus a 2. század közepe és a 3. század első fele között volt divatos.⁷

Az avar korban csak női sírokban fordulnak elő, a kölkedi temetőben a bal combcsont és a medence táján, Kékesden és Alattyánon pedig a mellkas bal oldalán, túlnyomórészt hiányos állapotban, tű nélkül. A kölkedi viszonylag gazdag mellékletű sírokban több más római, vagy késő antik tárggyal (korongos fibula, bizánci csat, bronz lánc) együtt kerülnek elő, minden bizonyosan tarsoly tartozékaként vagy csüngőként használva. A mellkason talált darabokat használhatták. A fibulák kísérőleletei: felhúzott lemezgömbös, kiscömbös vagy gyöngyös fülbevalók, szemes, vegyes összetételű vagy dinnyemag gyöngyök. Ezek alapján avar kori használatuk, divatjuk a 7. századra jellemző. A két legkésőbb használt példány a kékesdi 43. sírből ismert;

az ovális gyöngyös fülbevaló és a dinnyemag gyöngy a sírt a 8. század közepére keltezi.

A római kori egygombos fibulák az alföldi avar temetőkben ritkák (Szentcsanak-Berekhat), feltűnésük inkább a dunántúli avar temetők korai szakaszában várható.

- *Térdfibulák* (1. kép 12–21) a jellegzetesen hajlított, térdlapos bronz fibulák elsősorban ugyancsak mint római kori használati tárgyak ismertek a 2. század második fele és a 3. század első harmada közötti időben. A bemutatott példányok közül a rugós szerkezetűek (Tatabánya, szórvány és Szekszárd-Bogyiszlói út 304. sír) a legfiatalabbak.

Az avar korban a túlnyomórészt tű nélküli fibulákat általános mellékletű női sírokban találjuk, előkerülési helyük alapján az övről függő tarsoly tartozékai lehettek. A cikói 188. sírban az ép fibula a bal vállon volt, talán használták.

Az avar kori térdfibulák *időbeli helyét* a kísérőleletek: felhúzott lemezgömbös fülbevalók, kerek karikájú gyöngyös fülbevalók és szalagfonatos gyűrű a 7. század közepére, második felére határozzák meg. Legkésőbbi előfordulás: Gátér, 86. sír, a térdfibula dinnyemag gyönggyel, törött, indás kis szíjvéggel volt egy sírban.

Elterjedés: a készítési és korábbi használatnak megfelelően túlnyomórészt dunántúli temetőkben (Keszthely, Káptalantóti, Tatabánya, Várpalota, Cikó, Rácalmás, Szekszárd), de néhány darab eljutott a Dunától keletre fekvő avar településekre is (Gátér, Kiskőrös, Tiszafüred).

- *Hagymagombos, ill. hagymafejes fibulák* (2. kép 1–16): a T-alakú tűszerkezet közepén és végein levő, öntött vagy lemezből készített, enyhén csúcsos hagymafejek alapján biztosan meghatározható típus. A bronz fibulák kengyele erősen ívelt, a fejlap keskeny, hosszúkás téglalap alakú, vonalkázással, körökkel, pont-körökkel díszített, alul hosszú tűtartóval. A hagymafejes fibulák a 3. században alakultak ki és a 4. században váltak általánossá. A korábban öntött, majd a római kor végén lemezből készített darabok a római katonai, majd a polgári férfi viselet tartozékai.⁸

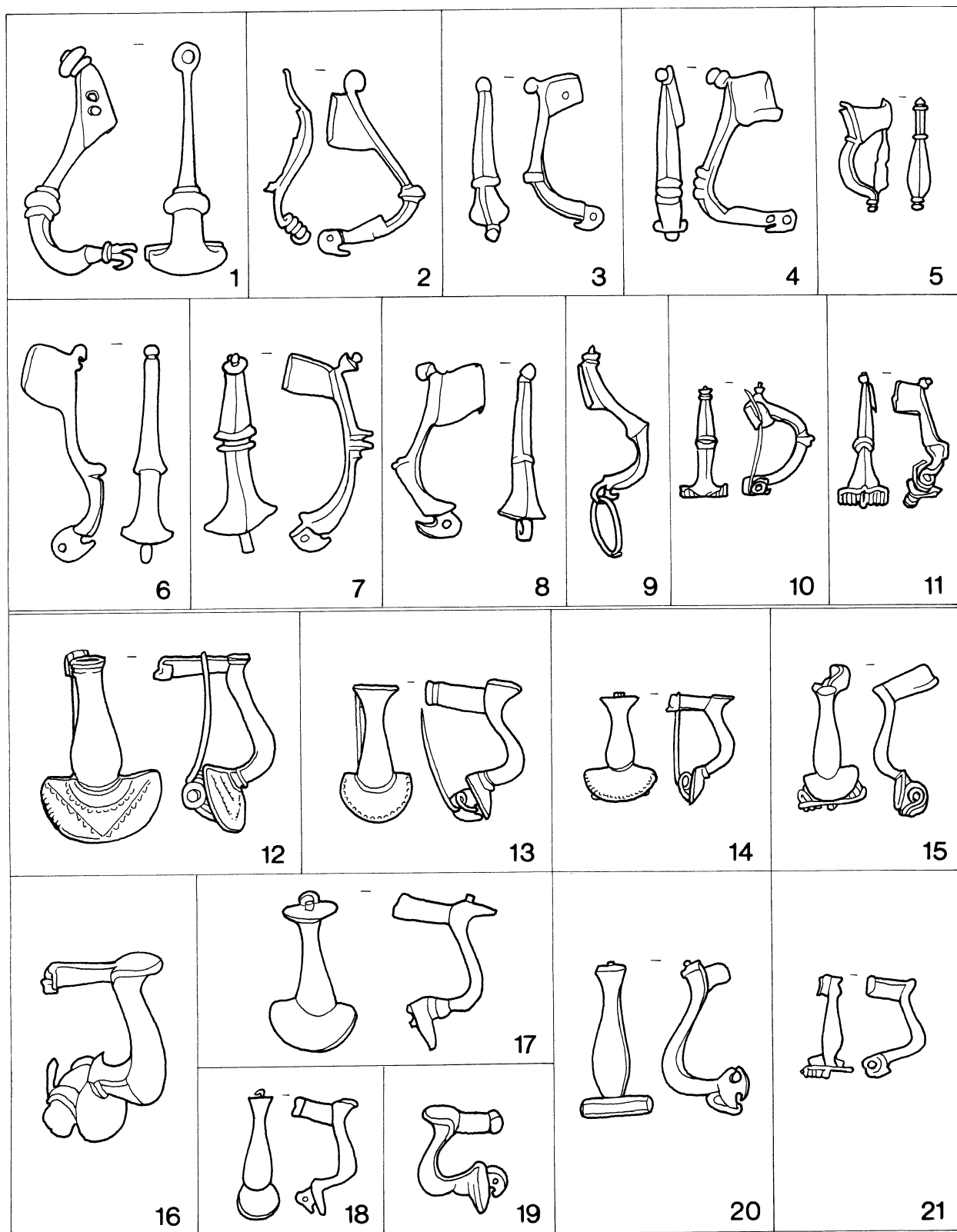
Az avar kori példányok között a kisebb méretű korai, és a jellegzetesebb öntött, díszített 4. századi, ill. a lemezből készített példányok (Rácalmás 149. sír) egyaránt megtalálhatók. A használatához elengedhetetlen tű csak a környei példánynál maradt meg. Egyedi darab, de típusa

⁵ KISS-SOMOGYI 1984, 130, 59. t.

⁶ BAKAY 1973, 7, IX. t. 8.

⁷ A római kori fibulák meghatározásában BEREZ Katalin és MRÁV Zsolt kollégák segítettek. Köszönöm szívességüket.

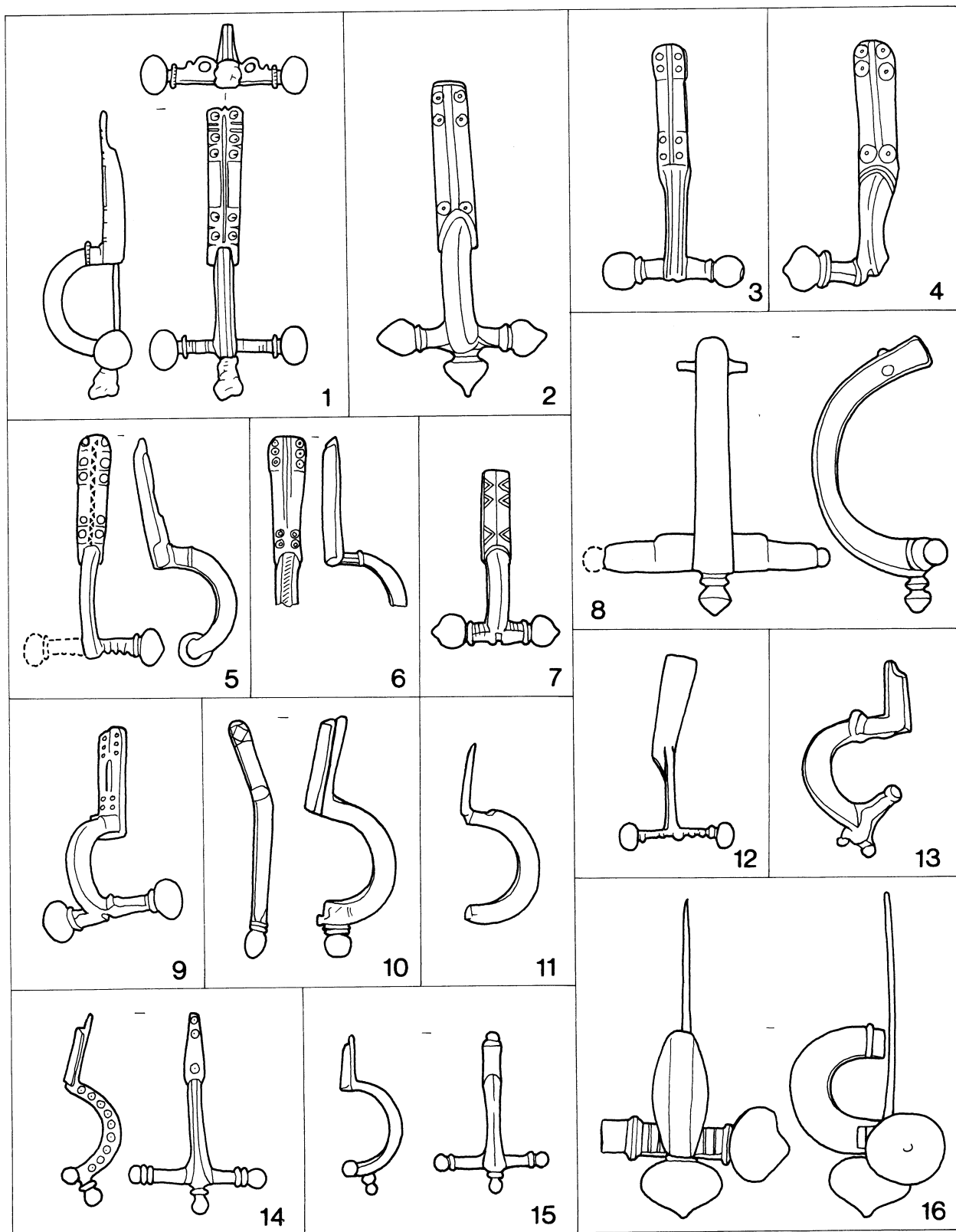
⁸ TÓTH 1985, 32–41.



1. kép. 1-11. Római kori egyglobos fibulák; 12-21: római kori térdfibulák

Abb. 1. 1-11. Römerzeitliche Einknopffibeln; 12-21: römerzeitliche Kniefibeln

1. Tatabánya, szórvány - Streufund; 2. Kölked A 539; 3. Rácalmás 74; 4. Rácalmás 17; 5. Alattyán 56; 6. Kölked B 457; 7. Szentcs-Berekhát 8; 8. Tatabánya, szórvány - Streufund; 9. Kölked A 283; 10. Kölked A 384; 11. Kékesd 43; 12. Gátér 86; 13. Nové Zámky 520; 14. Cikó 188; 15. Rácalmás 17; 16. Keszthely; 17. Káptalan-tóti 23; 18. Cikó 239; 19. Tiszafüred 241; 20. Tatabánya, szórvány - Streufund; 21. Szekszárd-Bogyiszlói út 304



2. kép. Római kori hagymagombos, ill. hagymafejes fibulák

Abb. 2. Römerzeitliche Zwiebelknopffibeln

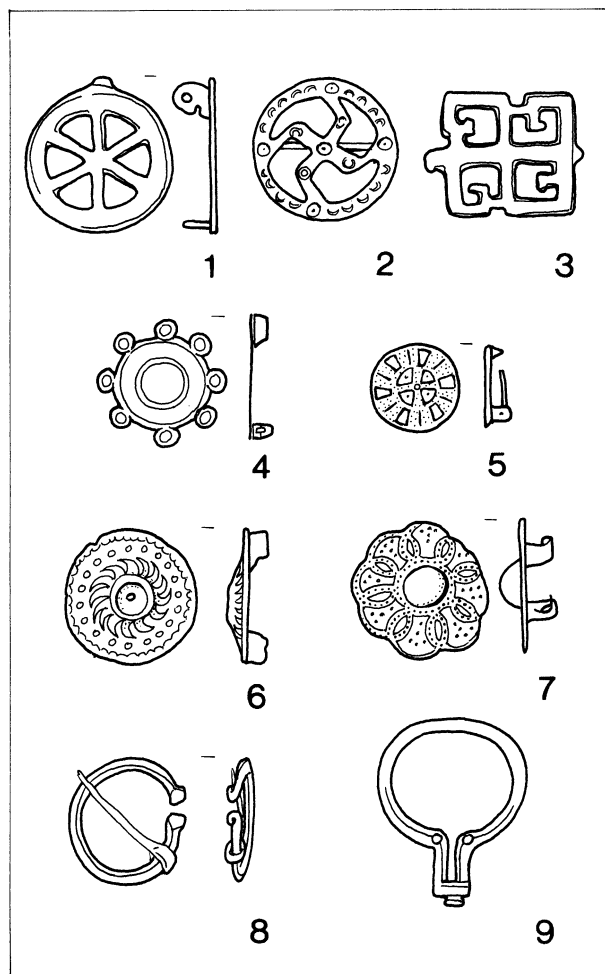
1. Környe; 2. Csepel-Háros 69; 3. Rácalmás 70; 4. Rácalmás 79; 5–6. Tatabánya, szórvány – Streufund; 7. Csákberény 364; 8. Várpalota-Únó 20; 9. Pókaszeptek 73; 10. Závod 24; 11. Szekszárd-Bogyiszlói út 757; 12. Várpalota-Gimnázium 212; 13. Tiszafüred 309; 14. Cikó 342; 15. Szekszárd-Bogyiszlói út; 16. Rácalmás 149

alapján ehhez a csoporthoz tartozik a Kölked A temető 106. sírjában a mellén talált, díszített kengyelű fibula, amelyet Kiss A. is ritka, barbár ízlésű 4. századi fibulaként ismertetett.⁹

A hagymafejes fibulák egy kivétellel női sírból ismertek, általában a törzs bal oldalán, a csípő, a comb, lábak vagy térd környékéről kerülnek elő. Várpalota 212. sírjában a tű nélküli fibula a mellén volt. A fibulák nagy részét a nők tarsolyban, vagy övről függő szíjon csüngőként, amulettként viselhették. A fibulák előkerülési helye megegyezik több más, ugyancsak nem funkcionális tárgyával, pl. vastag bronz láncok, egy-egy nagyobb gyöngy, kapszula. A sírok *kronológiai helyzetére* a nagy gömbös, az öntött gúlacsüngős vagy üvegcsüngős fülbevalók, a vegyes összetételű gyöngysorok és a környei 147. férfi sír egybeöntött korai bronz csatjai, keskeny lemez szíjvégei utalnak. A hagymafejes fibulák ezek szerint a 7. század első felének sírjaiból kerülnek elő, legkésőbbi használatukra a závodi 24. sír dinnyemag gyöngyeiből következtethetünk, amelyek a 7. század vége–8. század eleje előtt ismeretlenek. Dinnyemag gyöngyök kelteznek a közöletlen hirdi temető hagymafejes fibulák sírjait is, amelyek nyilván Sopiane közelsége miatt bővelkednek a változatos típusú római fibulákban. Egyes sírokban 5–6 db római fibula is található több más, szintén római eredetű apró tárggyal együtt. A fibulák a viszonylag gazdag, szíjvéggel díszített övű és változatos csüngőkkel ellátott női viseleteknek (Tiszafüred, Várpalota) ugyanúgy tartozékaik, mint a szegényesnek. Ez arra utal, hogy a használatra alkalmatlan fibuláknak díszítő vagy mágikus szerepe lehetett.

A hagymafejes fibulákat tartalmazó sírok, ill. temetők *topográfiai helye* magáért beszél, Tiszafüred kivételével dunántúli kora avar kori temetőkből ismertek (Környe, Várpalota, Pókaszeptek, Cikó, Závod, Szekszárd-Bogyiszlói út, Hird). Nem lehet véletlen, hogy a római kor e jellegzetes fibulatípusa a dunántúli avar temetőkre jellemző, hiszen a korábbi használat is erre a területre korlátozódik.

– *Csatfibulák, omega fibulák:* (3. kép 8–9) a római korban használatos kerek *csatfibulák* Itália, Kroatia területén még a 6. század közepén is feltűnnek. Kiss A. listája szerint megtalálhatók a Dunántúl kora avar kori sírjaiban is, pl. a kölke-di temetőben. Kiss szerint feltehetően használatban voltak,¹⁰ előkerülési helyük (lábcsontról, kézcsontról) azonban nem erre utal.



3. kép. Római kori fibulák, egyedi típusok

Abb. 3. Römerzeitliche Fibeln, Einzeltypen

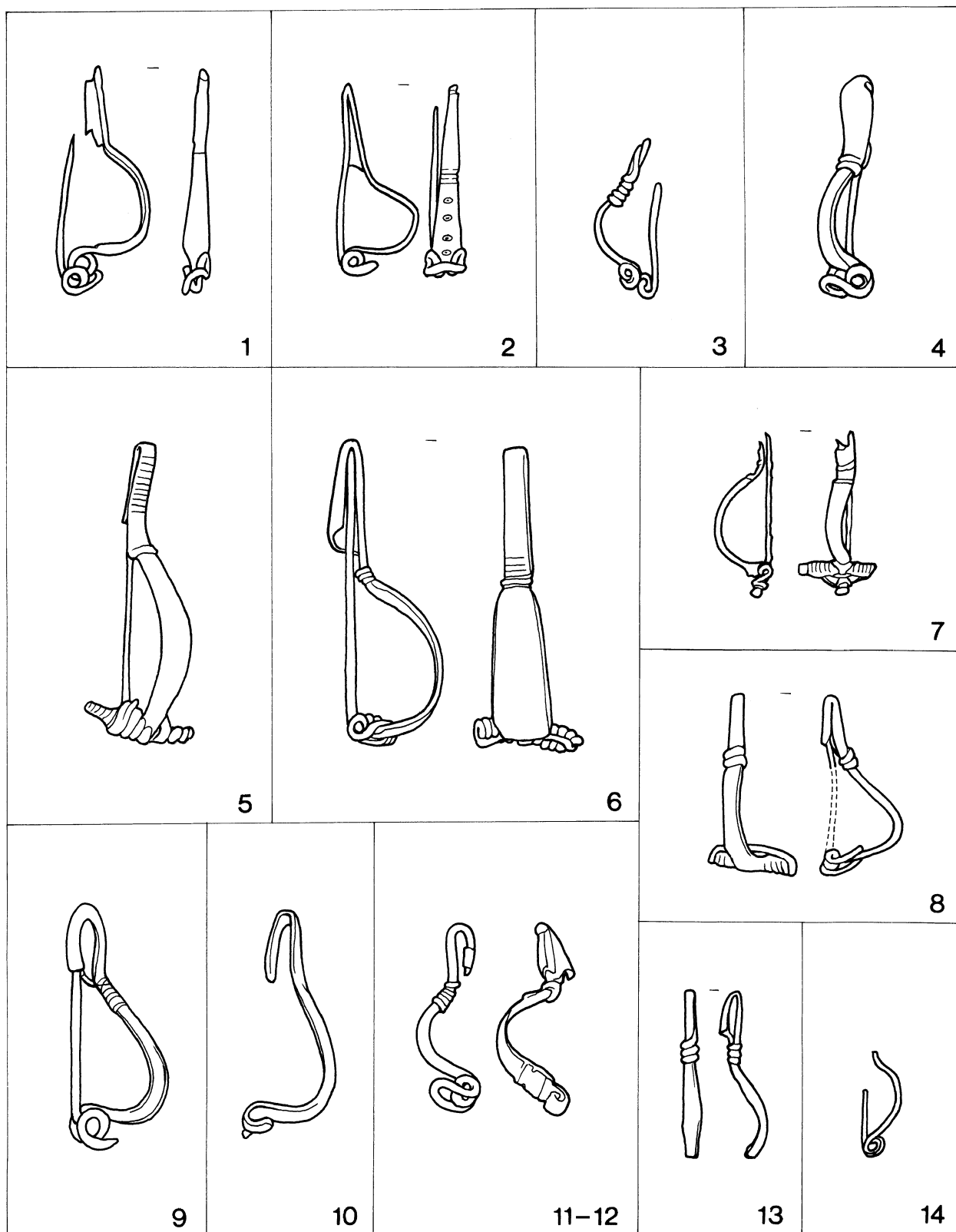
1. Tiszafüred 604; 2. Keszthely-Fenekpuszta déli erőd 11; 3–4. Tiszafüred 792; 5. Romonya I. 186; 6. Szekszárd-Bogyiszlói út 410; 7. Szekszárd-Bogyiszlói út 546; 8. Szekszárd-Bogyiszlói út 746 (germán – germanisch); 9. Budapest III. Pusztadombi út 10; 10. Kölked A 425

A jellegzetes alakú bronz *omega fibulák* férfi- és női sírokból is ismertek. A medence szélén, a kézcsontoknál, ill. a bal combcsont mellől kerülnek elő, azaz egyes esetekben használatban lehettek. A kísérőleletek alapján (kisgömbös vagy tekercselt díszű fülbevalók, vegyes összetételű gyöngysorok, bizánci tarsolycsatok, préselt mardaras övdíszek, varkocsszorítók) avar kori használatukat a 7. század második és harmadik harmadára keltezhjük. Előkerülésük nemcsak a dunántúli korai avar temetőkre jellemző, Szeged környékén és a Közép-Tisza vidékén is megtalálhatók.

– *Egyéb fibulák:* (3. kép 1–6) a római kori fibulák számos variánsát csak egy-két darab képviseli az avar kori női sírokban.

⁹ Kiss 1996, 198.

¹⁰ Kiss 1996, 198.



4. kép. Szarmata kori, oldalt- és aláhajtott lábú fibulák

Abb. 4. Sarmatenzeitliche Fibeln mit zur Seite gebogenem und mit umgeschlagenem Fuß

1. Sala I. 78; 2. Nové Zámky; 3. Alattyán 81; 4. Tiszafüred 769; 5. Nagyharsány 2; 6. Gátér 150; 7. Szeged-Fehértó A 247; 8. Keszthely-Fenekpuszta déli erőd; 9. Szentés határa 85; 10. Tiszafüred 230; 11-12. Tiszafüred 28; 13. Tatabánya, szórvány - Streufund; 14. Kölked A 384

Trombita alakú bronz fibula volt a Keszthely-Városi temetőben,¹¹ *ló alakú* fibula Pókaszepetk 73. sírjában számtalan kis római tárgy (érmek, dobókocka, üvegtöredék) társaságában tarsolyban lehetett.¹² Hasonló fibula volt a csákberényi 298. sírban is.¹³ Néhány kerek, *emailos fibula* is ismert: Romonya I. temető 186. sírjában kisméretű dinnyemag gyöngyökkel,¹⁴ Szekszárd-Bogyiszlói úton a 410. sírban elporladt bronz veretekkel.¹⁵ Ez utóbbi fibula a bal vállon került elő, talán használatban volt ugyanúgy mint a cikói temető 304. sírjában a mellkason talált emailos fibula.¹⁶ A korong alakú fibulák más változata is ismert, Szekszárdon a 746. sírban a mellkasról került elő a karéjos szélű, szalagfonattal díszített aranyozott bronz fibula ép tűszerkezettel. A sírban a kisebb munkaeszközök mellett kapszula kerek bronz verete is volt.¹⁷ *Kerek áttört fibulák* is ismertek: Tiszafüred 604. sírjában öntött csillagcsüngős fülbevalóval, dinnyemag gyöngyökkel volt együtt egy 2–3. századi tű nélküli kerékfibula,¹⁸ Keszthely-Fenekpusztán a déli erőd előtt feltárt 11. sírban pedig svasztika díszű, pont-kör mintás ép fibula volt a koponya bal oldalán, apró gyöngyökkel együtt.¹⁹ Müller R. a 6. századra keltezi ezt a fibulát, cividale-i analógiák alapján, a forma azonban római kori.

3. Szarmata kori, oldalt- és aláhajtott lábú fibulák (4. kép 1–14)

Az avar kor fibulaleletei között viszonylag nagyobb létszámú csoport. A bronzból készített darabok a gyakoriak, kivétel a nagyharsányi ezüst példány. Három változatuk fordul elő: egytagú, kéttagú és spirálkaros fibulák. Az egytagú aláhajtott lábú kis fibulák a szarmata kor általános fibulatípusai közé tartoznak. Ez a fibulatípus már a 3. század közepétől ismert, de a 4. századi leletek között is gyakori. A nagyméretű kéttagú aláhajtott lábú fibulák általában az 5. századra jellemzőek, a Dunántúl területén is előfordulnak. Az ezüstből készült avar kori darab is dunántúli

temetőből ismert. A spirálkaros fibulák a Kárpát-medencében a hun korra jellemzőek.²⁰ Az avar kori darabok között egyedi a Csepel-sziget hárosi temető 21. sírjában levő fibula. Egyetlen vas-tag bronz drótból készítették, spirálos szerkezetű, kengyelét is csak a drót alkotja, „díszét” a drót háromszögletű lappá történt elkalapálása jelenti.²¹ A fibula karéjos mellboglár párral együtt volt a sírban, ez eltemetése idejét a 8. század első felére határozza meg.

Avar kori sírokban az aláhajtott lábú fibulák ritkán kerülnek elő olyan helyzetben, hogy az alapján rendeltetés szerű viseletükre következtethetnénk. Csupán a nagyharsányi 2. sírban és az alattyáni 81. sírban találjuk a fibulákat a jobb ill. a bal vállon. Előkerülésük női sírokban, általában a bal combcsont, kézfejcsonatok, esetleg a medence bal oldalán várható, olyan tárgyak kíséretében, amelyeket tarsolyok tartozékának, vagy övről függő használati ill. bajelhárító leleteknek tartunk (láncok, csüngők, küllős korongok, tűtartók, vaskések). A hosszan lógó, szíjvéges végű övek meglétére a lemez szíjvégek utalnak.

Az aláhajtott lábú bronz fibulák többi kísérőlelete (kisgömbös és felhúzott lemezgömbös arany és ezüst fülbevalók, tekercselt díszű és gyöngyös fülbevalók, szemes gyöngyök) a változatos csüngőkkel együtt az aláhajtott lábú fibulák sírba helyezésének szokását a 7. század első harmadának vége és a 7. század közepe körüli időre keltezi.

Elterjedés: e fibulacsoport korábbi használatának megfelelő területen, a Tisza vidéken voltak ismertek ezek a fibulák. Feltehetően korábbi szarmata telepek, temetők bolygatásakor találták a gyakran még használható fibulákat más, szarmata eredetű tárgyakkal együtt. Gyakoriak pl. a szintén felfűzött, övre függesztett nagy kalcedon gyöngyök, amelyeknek szerepe az avar korban a gyakran hiányos, törött fibulákéhoz lehetett hasonló. Kivétel a nagyharsányi, funkció szerint használt ezüst példány, kora avar kori leletek társaságában.

II. Használatban levő fibulák

1. Bizánci típusú aláhajtott lábú fibulák (5. kép 1–7)

Az aláhajtott lábú fibulák legfiatalabb változatait a masszív, rovátkolt kengyellel és gyakran rácsmintával díszített U alakúra formált lábbal ön-

¹¹ HAMPEL 1905, II. 179.

¹² Cs. SÓS-SALAMON 1993, 143, Pl. VIII. 26. (Téves meghatározás: későantik eredetű állat alakú fibula!)

¹³ LÁSZLÓ Gy. közöletlen ásatása.

¹⁴ KISS 1977, Pl. LII.

¹⁵ ROSNER 1999, 56, Taf. 29.

¹⁶ KISS-SOMOGYI 1984, 20. t.

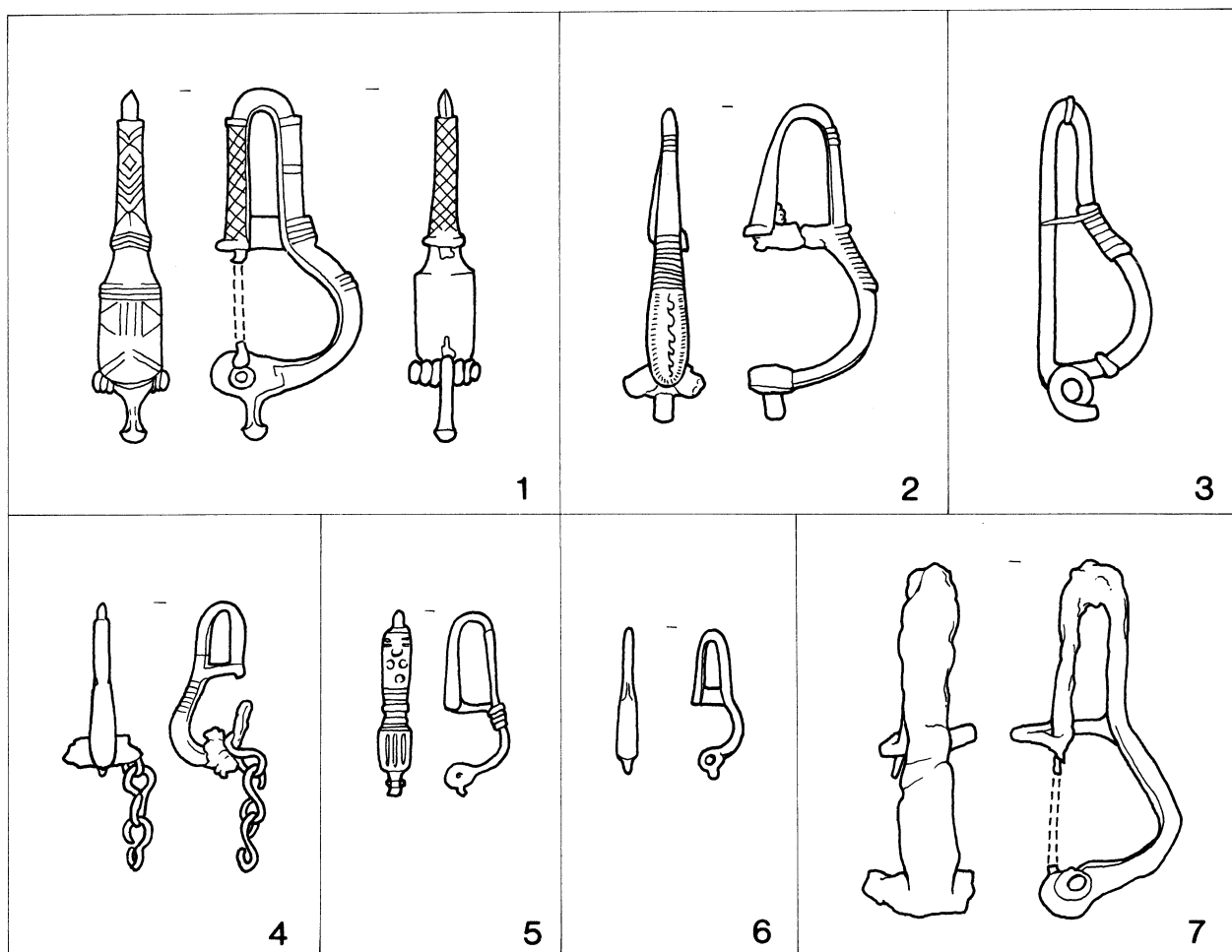
¹⁷ ROSNER 1999, 93, Taf. 49. VIDA T. lektor véleménye szerint a szekszárdi fibula VI–VII. századi. Nem tartozik a római kori fibulák közé.

¹⁸ GARAM 1995, Taf. 106.

¹⁹ MÜLLER 1999, 166.

²⁰ GARAM-VADAY 1989, 203–204.

²¹ Cs. SÓS 1961, 19. kép.



5. kép. Bizánci típusú aláhajtott lábú fibulák

Abb. 5. Fibeln byzantinischen Typs mit umgeschlagenem Fuß

1. Kölked B 438; 2. Hódmezővásárhely-Kishomok 23 (gepida – gepidisch); 3. Bogojevo 7; 4. Kölked B 85; 5. Keszthely-Fenekpuszta 28; 6. Kölked A 492; 7. Budapest III. Pusztadombi út 12

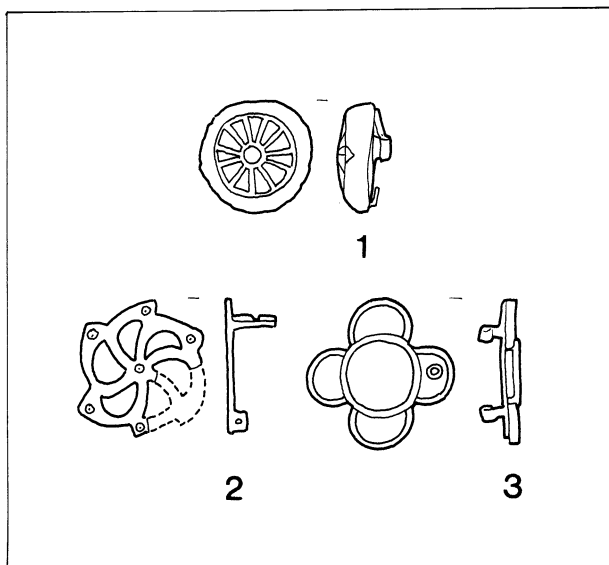
tött darabok alkotják. A Budapest III. Pusztadombi úti avar temető 12. sírjában vashól készített példány került elő. Az Al-Duna vidék erődtett városaiban gyakoriak, bizánci érmeikkel (I. Justinus, I. Justinianus, II. Justinus) keltezve a 6. század második felére, utolsó harmadára.²² A Kárpát-medence területén a legkésőbbi gepida sírokban is előfordul: Hódmezővásárhely-Kishomok 23. sír. szintén a 6. század 2. felére keltezhető tárgyakkal. A „Bügel”-fibulák helyett használják, egy időben a Sucidava-típusú csatokkal,²³ amelyek szintén elterjedtek az Al-Duna vidékén. Kérdés, hogyan viselték? Viszonylag ritkák a korai avar kori női sírokban, a jól megfigyelt ásatások feljegyzéseiből tudjuk, hogy a bal kézfejcson-

tok, a bal combcsontfej, bal medencelapát, keresztcsont bal oldala ill. a jobb combcsont mellől kerültek elő. Keszthely-Fenekpuszta déli erőd 28. sírjában a nyak táján volt a fibula. A használatukról legtöbbször a Kölked B temető 85. sírja árul el, ahol az övről lecsüngő, bronz lemez veretekkel gazdagon díszített textilszalagok egyikébe lehetett beletűzve a bizánci típusú aláhajtott lábú fibula a tűjéhez erősített vékony bronz láncsal, amelyen a veretes tokban hordott vaskes függött. Ez alapján képzelhetjük el a többi bizánci fibula használatát is. A Kölked A temető 491. és 492. sírjában is számtalan apró tárgy volt a fibula közelében. Ezek tarsolyban lehettek és a tarsoly felerősítésére használták a fibulákat. A tű nélkülieket a nők talizmánként, amulettként vagy emléktárgyként hordták magukkal.

A bizánci fibula mellékletes sírok fülbevalóik, gyöngyeik, továbbá számos germán és italo-

²² UENZE 1973, 486; UENZE 1992.

²³ NAGY M., 120.



6. kép. Germán eredetű fibulák
Abb. 6. Fibeln germanischer Herkunft
1–2. Kölked A 279; 3. Kölked A 261

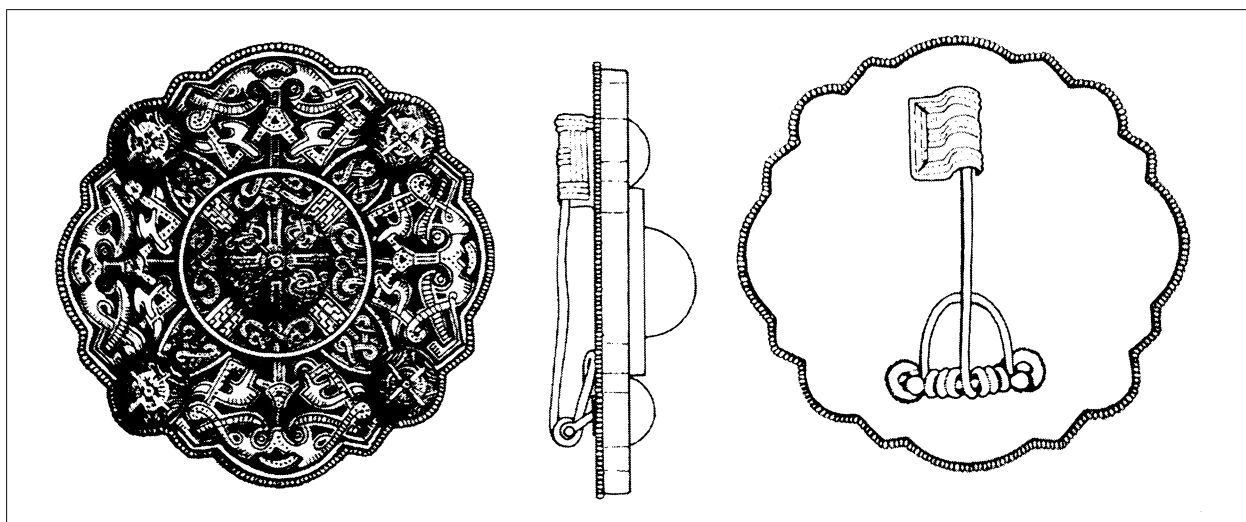
bizánci leletük alapján a 7. század első felére keltezhetők. *Elterjedésük a Dunántúl kora avar kori temetőire jellemző.*

2. Korongos fibulák

– *Nyugati vagy germán eredetű korongos fibulák:* (3. kép 7; 6. kép 1–3) a korongos fibulák nyugati eredetű egyedi darabjaival Kiss A. foglalkozott a

kölkedi temetők kora avar kori sírjaiból előkerült fibulák kapcsán.²⁴ A korongos fibulák között ő is megkülönbözteti a mediterrán, késő antik és a meroving ill. langobard eredetűeket, amelyeket szerinte is az elől nyitott ruházat, kabátféle összezárására használtak.²⁵ Az avar területen előkerülő meroving, frank típusú fibulák közül is néhány – a kora avar kori népesség és Nyugat-Európa kapcsolatait bizonyító – rekeszes, kőbetétes vagy karéjos fibulát²⁶ az új viseletnek megfelelően használhattak, nagyobb részük azonban, a római kori és szarmata fibulákhoz hasonlóan, funkció nélkül, tarsolyba rejtve vagy felfüggesztve került a sírba.

A nyugati germán területen a 6. század második felében kialakuló, a 7. században általánossá váló, korongos fibulával zárt új női viselet avar szállásterületre történő terjedésének eddig legszebb – egyben leggazdagabb – bizonyítéka a Kölked B temető korongos fibulás sírja, amelyet a fibula alatt talált Maurikios Tiberios 602-ben vert érme keltez a 7. század elejére. A Kölked B temető 119. bolygatott sírjában számos kiemelkedő lelet között (arany karperecek, gyűrű, tausírozott vasszék, aranyveretes tálka) egyedi darab a több mint 8 cm átmérőjű *korongos arany fibula*, ép spirálos tűszerkezettel (7. kép).²⁷ A valójában 8 karéjos fibulát csak szerkezete, formája, díszítőelemei, technikai fogásai alapján tudta elhelyezni ásatója és közlője a kora középkori fibulakörben. Kiss A. megállapítása szerint a használt, azaz a ruházatot összetartó fibulát, amelynek kompozíciója és díszítőelemei az itáliai langobard



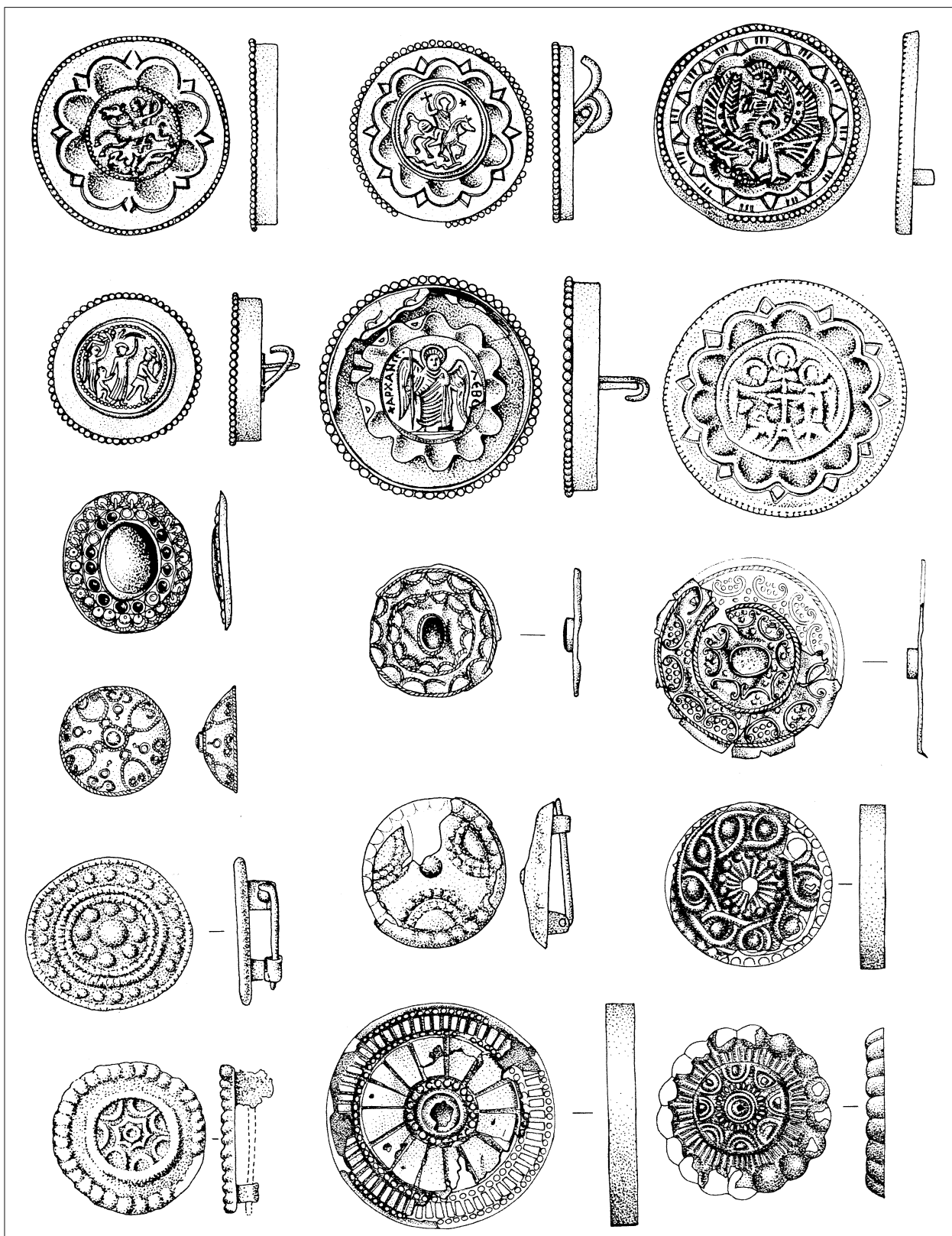
7. kép. Germán eredetű korongos fibula, Kölked-Feketekapu B, 119. sír
Abb. 7. Scheibenfibel germanischer Herkunft, Kölked-Feketekapu B, Grab 119

²⁴ Kiss 1996, 198–201; Kiss 2001, 270–278.

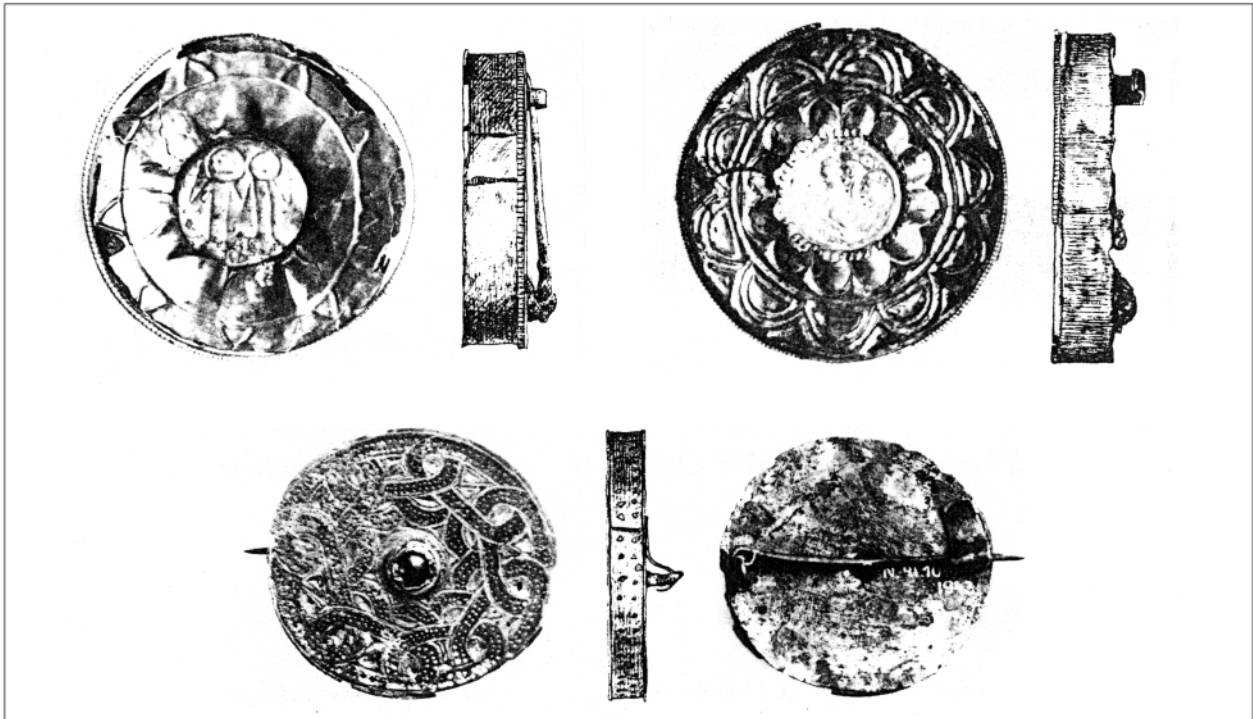
²⁵ Kiss 2001, 271.

²⁶ KÖLKED 261, 279. sír: Kiss 1996, 200.

²⁷ Kiss 2001, Taf. 34.



8. kép. Késő antik eredetű korongos fibulák, 7. század (GARAM É. 1993 nyomán)
 Abb. 8. Scheibenfibeln spätantiker Herkunft, 7. Jh. (nach É. GARAM 1993)



9. kép. Késő antik eredetű korongos fibulák, 8. század (GARAM É. 1993 nyomán)

Abb. 9. Scheibenfibeln spätantiker Herkunft, 8. Jh. (nach É. GARAM 1993)

aranyfibulákkal rokoníthatók, feltehetően Pannónia területén egy, az avar birodalomban élő és dolgozó szuverén ötvös készíthette. Megállapítását Kiss A. a kölkedi korongos fibulán és egyes Dél-pannóniai kora avar kori ötvöstárgyon fellelhető azonos technikai fogások meglétére alapozza.²⁸ Megjegyzendő, hogy a kölkedi arany korongos fibula alsóspirálos tűszerkezete teljesen megegyezik az itáliai langobard temetők korongos fibuláinak tűszerkezeteivel (pl. Castel Trosino B, 7. és 220. sír.²⁹ A hazai avar kori tárgyak között is ismert egy azonos tűszerkezet: Romonya I. temető 166. sír.³⁰ A sír késő avar kori kísérőleletei (gyöngy, fülbevaló) mutatják, hogy a nagy korongos fibulával zárt női felső ruházat, ha nem is általánosan, csak szűkebb területen, de a 8. század elejéig ismert volt a korai germán világ számos más tárgyát is ismerő és használó Dél-dunántúli avar településeken.

– *Késő antik eredetűek:* e fibulacsoport összegzését, elemzését egy korábbi munkában már elvégeztük,³¹ az avar kori fibulákról szóló jelen tanulmányban ezért a kérdéskörnek csak a témát érintő főbb megállapításait idézzük.

Az avar kori késő antik eredetű korongos fibuláknak két nagyobb csoportja van: a *Keszthely-Pécs-csoport* és az ún. *Baranya-csoport* (8–9. kép a legfontosabb típusokkal). A Keszthely-Pécs-csoportba a *mélyített képmező*s korongos fibulák és a *kőbetétes, granulációdíszes* fibulák tartoznak. Formájuk és díszítésük eredete egyaránt a késő antik kultúrában gyökerezik, készítési helyük Sirmium és Itália italo-bizánci kultúrával átszótt területe. Avar szállásterületen rövid ideig és kis területen voltak használatban: a korábbi romanizált, a népvándorlás korban is kimutathatóan keresztény hitű, Keszthely és Pécs környékén élt lakosság körében a 6. század végétől a 7. század első harmadáig. Kizárólag női- és gyermeksírok-ból ismertek, a mellén vagy az áll alatti részen kerülnek elő. A korai, keresztény tartalmú képmezővel díszített fibulák kapcsán feltehető, hogy nem a viselet tartozékai voltak; – egyszerű, nem rugós tűszerkezetük miatt csak kevés kelmét tudtak összetartani, vékonyabb fátlyat pedig súlyuknál fogva lehúztak volna – inkább a hitbéli meggyőződést jelző kitűzőként viselhették.

A korai, nemesfémből készített, *kőbetétes* és *granulációdíszes* fibulák helyi változatai a rekeszeket, *kőbetéteket* préseléssel utánozó korongos fibulák. Nagyonbrészt Keszthely környékén voltak használatban a 7. század második felében és a 8. század elején, de Pécs környékén sem isme-

²⁸ Kiss 2001, 277–278.

²⁹ MENGARELLI 1902.

³⁰ Kiss 1977, Pl. LI.

³¹ GARAM 1993.

retlenek (Cikó, 356. sír, Szekszárd-Bogyiszlói út 108. sír, Kölked A 108. és 544. sír, Pécs-Gyárvaros, Pécs-Gründler utca). Ezek a későbbi, nem képmézös korongos fibulák.

A késő antik eredetű korongos fibulák másik, ún. *Baranya-csoportja* Baranya megyei 7. század végi, 8. század eleji avar temetők női sírjaiból ismert.³² Nagyobb méretűek, mint a korábbiak, díszítésük, képmézejük a korábbiak gyatra, helyben készített utánzata. A mellkas jobb vagy bal oldalán kerülnek elő, hasonlóan a kőbetétes és granulációdíszes csoport fiatalabb, a Baranya-csoporttal egyidős példányaihoz. E két fibulacsoport viselete a meroving világban a 7. században általánossá lett fibulaviselethez hasonló, amikor a csípőtájról kerülő kengyelfibulákat és a lassan eltűnő kis rekeszes korong és „S” alakú fibulákat a mellkason egyesével viselt nagy korongos fibulák váltják fel.³³ Ez a viselet változásának következménye, a két vállon megtűzött *peplos*-t a derékon megkötött szorosabb *tunika* váltja fel, egyúttal a késő antik, keleti előképek nyomán, a *cingulus*-t utánzó hosszú övek, szalagok válnak a társadalmi rangot is kifejező amulettek, csüngők viselőivé. A korábbi fibulák is ezek közé sorolandók, azokat is lecsüngő szalagokra tűzve viselik.³⁴ A Kárpát-medencében a keleti germán eredetű gepidáknál az 5. század közepéig élt a két fibulás *peplos*-szerű viselet,³⁵ és csak a század végén váltotta fel a csüngőkkel díszített, széles övvel összeszorított, más szabású öltözet. Ez a női viselet figyelhető meg a kora avar kor germán és mediterrán eredetű leletkörében a dunántúli avar temetőkben.

3. Állat alakú fibulák (10. kép 1–5)

A szárnyas és négylábú állat alakú kis fibulák bronzból vagy ezüsből öntöttek, díszítetlenek vagy felületükön rovátkolással, pont-körökkel, egy esetben pedig keresztjellel díszítettek. Méretük 4–5 cm. A megmintázott állat fajtáján kívül (galamb, páva, ló, néha szarvas vagy nyúl alakúak) különbség van a fibulák felszerelési módjában is: vagy az állat alak hátoldalára szerelték a tűszerkezetet, ebben az esetben a fibula lapos, vagy az állat alakot mintegy ráültették a tűszerkezetre, a lábaival csatlakozik a tűtartóhoz, ill. a rugós részhez. E fibulák állat alakjai körplasztikák, a fejükkel a tű nyitható vége felé néző állatok teljes terjedelemben kiemelkedtek a sík felületből.

tok teljes terjedelemben kiemelkedtek a sík felületből.

Az avar kori állat alakú fibulák között mindkét változat előfordul, lapos a keszthelyi ló alakú ezüst fibula, kiemelkedő a csákberényi lófibula és a szintén csákberényi, ill. várpalotai galambfibula.

A Keszthely-fenekpusztai 17. sír ezüst lófibulája párhuzamait már közlője Barkóczi L. megtalálta Castel Trosino itáliai langobard temetőjében.³⁶ A 121. és 136. sírok lófiguráinál a keszthelyi kecsesebb vágatató lovat formáz, jól kidolgozott részletekkel. Különlegessé a felületének „fogazott” díszítése teszi, amely összeköti a Dél-Dunántúl fogazott szalagfonatos vereteinek körével. Hasonló fogazás díszíti a temető 16. férfi sírjában talált ezüst bizánci csatot is, e tárgyak 6. század végi avarföldi példányok lehetnek.

Itália kora középkori állat alakú fibuláit E. Riemer ismerteti Itália 5–8. századi sírleleteit bemutató összefoglaló művében.³⁷ Az állat alakú fibulákról, különösen a lófibulákról megállapítja, hogy római eredetűek. A 6–7. században is kedvelt fibulatípust nők viselték, a mellen összefogott felsőruha zárására használták. Keszthelyen is az állat alatt került elő a lófibula, pannóniai langobard S-fibula társaságában maturus korú nő sírjában, vas karperecekkkel, vegyes összetételű gyöngyökkel együtt.

Az állat alakos fibulák között külön említésre méltó a Keszthely-Fenekpuszta Pusztaszentegyházi dülő kora avar kori germán és késő antik elemekkel átszőtt temetőjének 16. női sírjában talált ezüst keresztjeles galambfibula, amelyet közlője „korabeli analógiák alapján a Noricum Mediterraniumtól Dalmáciáig több helyen továbbélő romanizált népesség egy csoportjával hoz kapcsolatba”.³⁸ A szent lelket megtestesítő galamb ábrázolása, különösen annak keresztjeles változata viselője keresztény hitének kifejezője. Erre következtet V. Bierbrauer az Alpok vidéke és Felső-Itália kereszt alakú és galamb formájú fibulái vizsgálata során.³⁹

A Keszthely-Fenekpuszta horreum temető állat alakos fibuláit a Keszthely kultúrák temetők többi ún. kisfibulájával (S-alakú, korongos) együtt közli és elemzi Straub P. A kisfibulákat formájuk, viseletük különös módja (a nyak alatt, a mellen helyezkedtek el) és több darab itáliai párhuzama alapján Straub P. Itáliából visszakerült darabokként értelmezi.⁴⁰

³² GARAM 1993, 107–109.

³³ CLAUS 1987, 537, 544.

³⁴ MARTIN 1991(1995), 678.

³⁵ MARTIN 2002, 213, Abb. 10.

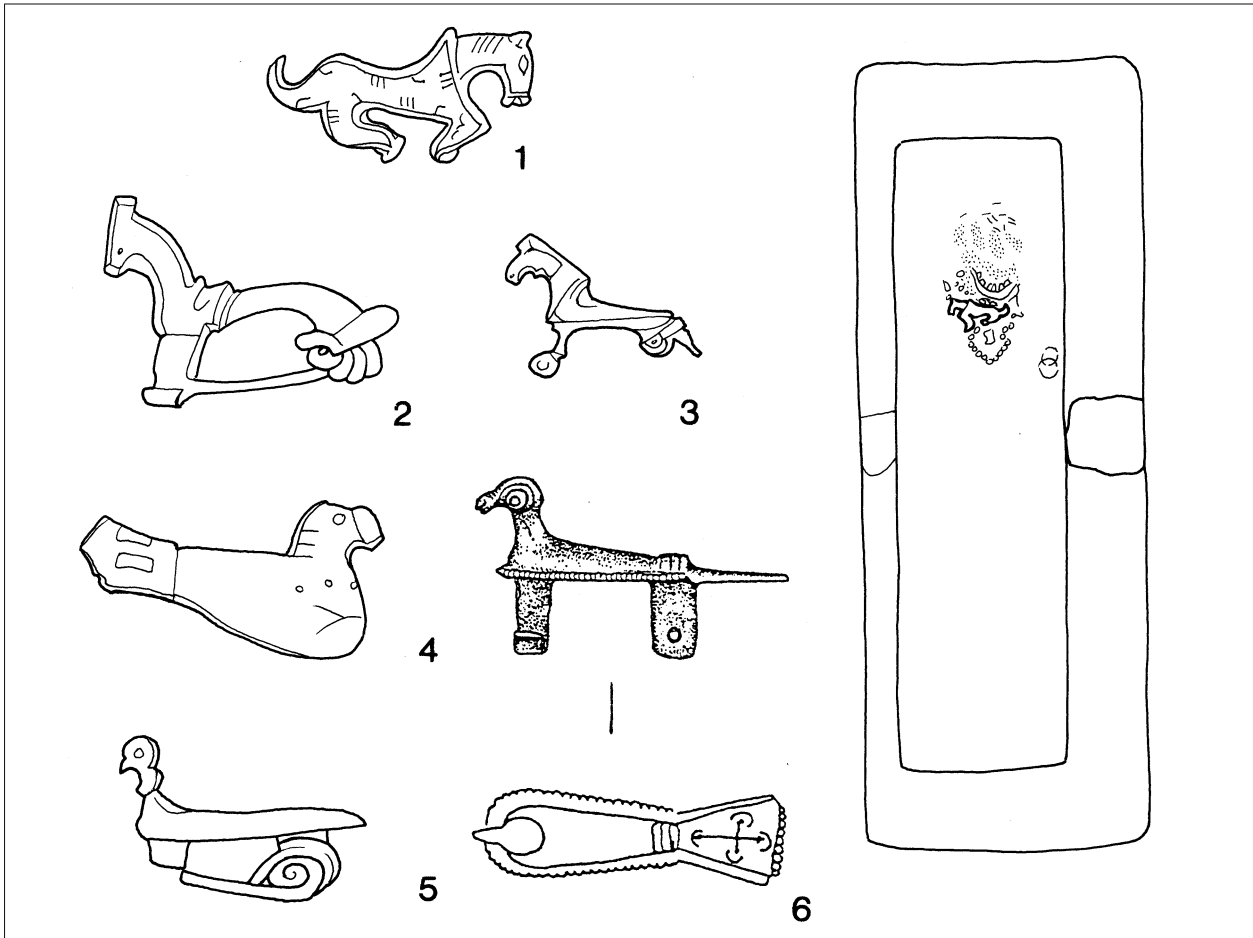
³⁶ BARKÓCZI 1968, 293.

³⁷ RIEMER 1999, 109–115.

³⁸ STRAUB 2002, 104–110.

³⁹ BIERBRAUER 2001, 209–225.

⁴⁰ STRAUB 1999a, 183; STRAUB 1999b, 201–202.



10. kép. Állat alakú fibulák

Abb. 10. Tierfibeln

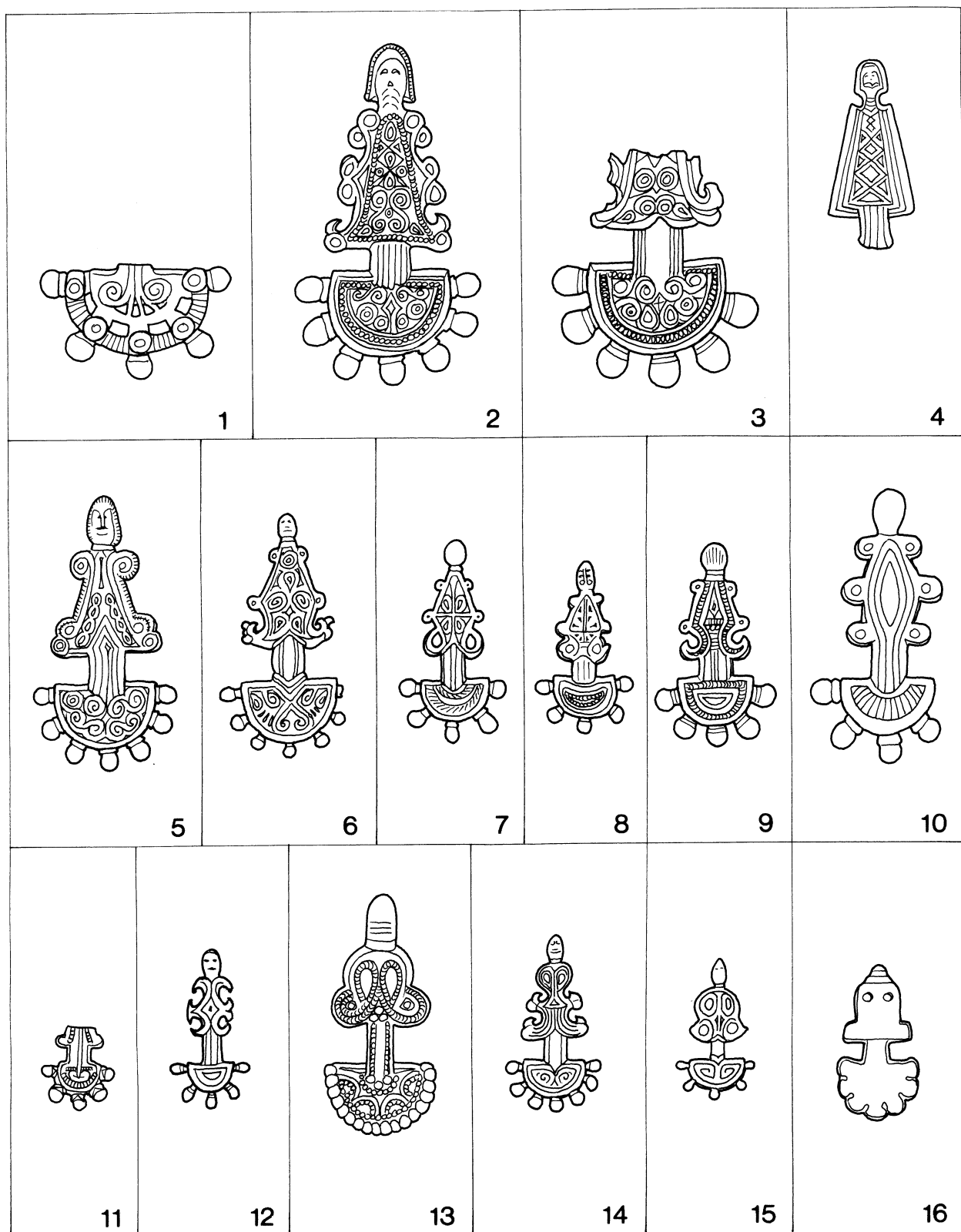
1. Keszthely-Fenekpuszta; 2. Csákberény; 3. Pókaszeptek; 4. Várpalota-Gimnázium; 5. Csákberény; 6. Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi dűlő

4. Kengyelfibulák

– *Emberi maszkos fibulák* (11. kép 1–16): a fibulák bronzból öntötték, méretük 5–12 cm között változik. Formájuk szabályos germán fibulaforma, a félkör alakú fejlap 5 vagy 7 gombbal díszített, az erősen ívelt kengyel hosszában bordázott, a láblap három- vagy ötszögletű, ritkábban karéjos oldalú, amely hosszúkás arcú férfi maszkban végződik. Egyes maszkokon az emberi arc minden részlete kidolgozott. Más példányokon csak a forma emlékeztet az egykori maszkra. A fejlapokat ékvéséses spirálminta, kalászdísz, vagy korábbi ékkő rekeszekre utaló ívek díszítik. A láblapok oldalain kampóscsőrű madárfejek, vagy azok sematikus kacsokká vált utánpontjai.

Az e csoportba sorolható fibulák síron belüli ismert helye figyelemreméltó: 2 fibula volt a Szakály-öreghegyi temető 12. sírjában, a jobb vállon (nagyobbik darab) és „másodlagos hely-

zetben” a „bal felkarcsont és a bal combcsont között”. Ugyancsak 2 fibulát találtak a Szeged-Fehértó A temető 33. sírjában is. Az azonos kinézetű fibulapár egyik darabja a bal vállon, a másik a medence jobb oldalán feküdt. A pár nélküli fibulák a bal lapockánál (Szeged-Fehértó A 375. sír), a bal csuklónál (Kiskőrös-Városalatt 2. sír) voltak, töredékes fibula a bal combcsont mellett volt Tiszafüreden. Sajnos több közöletlen, jó leletegyüttesű fibulás sír leírását nem ismerjük. A fenti adatokból azonban arra következtethetünk, hogy e fibulacsoport fibuláinak túlnyomó részét használták, egyrészt a viselet (felsőruházat) jobb vagy bal vállon történő összetűzésére, vagy – mint azt a fibulapáros két sír különböző helyen előkerülő fibulái mutatják – a köpeny alsó részének zárására, ill. az övről csüngő széles textilszalag felerősítésére vagy díszítésére. A fibulás sírokban eltemetettek a fibulaviselet (= öltözet) divatváltásának abban az időszaká-



11. kép. Germán eredetű maszkos fibulák

Abb. 11. Maskenfibeln germanischer Herkunft

1. Tiszafüred 792; 2. Vecel; 3. Szakály-Öreghegy; 4. ismeretlen – unbekannter Fundort; 5. Előszállás 81; 6. Szeged-Fehértó A 33, 7. Budapest III. Pusztadombi út, 8. Hird; 9. Vác-Kavicsbánya, szórvány – Streufund; 10. Óföldséak-Lelei út; 11. Fönlac/Felnac préselőtő – Preßmodel; 12. Kiskőrös-Városalatt 2, 13. Szakály-Öreghegy 12; 14. Marosgombás/Gimbas; 15. Szeged-Fehértó A 375; 16. Tiszafüred 1063

ban nőttek fel (a Szeged-Fehértó A temető 33. sírjában eltemetett „nagyon öreg nő” volt), ill. éltek, amikor a gepidáknál is a vállon viselt fibulák a csípő tájára kerülnek.⁴¹ 6. századi langobard és gepida női viselet hatása tükröződik a maszkos fibulás avar kori női sírokból (l. 14–15. kép), de feltehető az is, hogy e sírokból a korábbi népesedések kései utódainak avar kori ékszereket is (fülbevalók, gyöngyök) viselő képviselőit kell látnunk.

Az avar sírokból talált maszkos fibulák *keltezése* a kísérőleletek alapján: 7. század. Vannak a század első felére keltezhető sírok, ezüst lemezgömb csüngős fülbevalóval, csillagcsüngős ezüst fülbevalóval, szemes gyöngyökkel, germán típusú pajzstövise csattal és préselt veretes övvel (Szeged-Fehértó A 33. és Hird 206. sír), de ismeretek a század második felére keltezhető is: apró, vegyes összetételű gyöngysorokkal, préselt lemez boglárokkal, felhúzott lemezgömbös vagy nagy üvegcsüngős fülbevalókkal (Szeged-Fehértó A 375, Kiskőrös-Városalatt 2, Tiszafüred 792, 1063. sírok). A fibulás sírok kivétel nélkül női sírok. *Elterjedésük*: a Dunántúl keleti részén, azokban a temetőkben fordulnak elő, ahol számos más, germán eredetű tárgyat is találunk, az Alföldön, Erdélyben és a Bánátban pedig ott, ahol az avarok előtt germán (gepida) népesség élt.

Az avar kori kisebb és nagyobb méretű maszkos fibulák párhuzamai, előképei ismertek a Krím vidékén és a Balkánon is. Számunkra azonban fontosabbak a Kárpát-medencei gepidák leletei között előfordulók. A tiszafüredi 792. sír hiányos, áttört láblapja az Orlea-i és ismeretlen lelőhelyű fibulák láblapjainak pontos mása,⁴² az előszállási, veceli és Szakály-öreghegyi fibulák szinte azonos darabjait vagy gazdagabban díszített előképeit pedig Észak-Szerbiából és a Bánátból közli Csallány D.⁴³ A Kiskőrös-városalatti ívelt oldalú fibula párhuzama is megtalálható Várhely (Gradiste) lelőhelyen.⁴⁴ A Szakály-öreghegyi, óföldéaki és kiskőrösi fibulák hasonló darabjait bánáti lelőhelyekről D. Mrkobrad közli.⁴⁵

A maszkos fibulák közé tartozik a *Keszthely-sörházkeri kengyeles fibula* is.⁴⁶ Legutóbb M. Menke foglalkozott részletesen a téglalap „fejlapos” fibulák csoportjával. A keszthelyi fibula analógiáit Közép-Németországban találta meg,⁴⁷

kapcsolatot keresve ezáltal a Balaton vidéke és a német területek között. A fibula leletkörnyezete ugyan rekonstruálható, de nem megbízható. A leírásokból nem egyértelmű, hogy a fibula a mellkason volt-e, azaz használati helyzetben, vagy több tárggyal (csörgő, lánc, gyöngyök, kőberakásos lemezládika)⁴⁸ együtt mint „Alt-funde” került-e a női sírba.

– *Ujjas fibulák* (12. kép 1–8; 13. kép 1–4): az avar korban használt fibulák közül az egyik legjellegzetesebb típus. A többi fibulához képest nagyméretű, hossza 14–17 cm, de ismertek kisebb, nagyon egyszerűen kidolgozott darabok is. Bronzból öntötték, a lábész félkör alakú, öt nagyméretű, profilált gombbal. A kengyel keskeny, erősen ívelt, díszítetlen vagy a szélein bordázott. A fejlap ötszögletű, stilizált állatfejben végződik, a szemek pont-körökkel jelezve. A fejlap szélein az egykori kampócsőrű madárfejek teljesen stilizálódtak, elnagyolt változatai, legtöbbször már csak egy-egy pont-kör díszes félkörre zsugorodva. A fej- és láblapokat ékvéséses spirálvonal, vagy annak egyszerű változata, a mély pont-kör minta tölti ki. A gátéri példányon a fejlap közepén téglalap alakú rácsmintás díszítés, az egykori kőbetét halvány utánzata. A fibulák hátoldalán egyszerű tűszerkezet szolgál a felerősítésre.

Az ujjas fibulák csak női sírokból fordulnak elő. Az *előkerülési hely* négy sírnál ismert: a „válltájon”, „melltájon” ill. a „bordák környékén” volt a fibula a csákberényi 172., a várpalotai 212. és a Budapest XI. Pannonhalmi úti sírban. A Szigetszentmiklós-Háros 14. sírban a sírfotó szerint a fibula lába a gerincoszlop alsó végén volt, fejlapja ferdén a jobb medencelapát fölé nyúlt (l. 15. kép 1). Az adatok szerint az ujjas fibulákat viselték, méretük és súlyuk alapján vastagabb kelméből készült felsőruházat zárására használva azokat. A várpalotai sírban egy ép és egy töredékes (ötszögletű fejlap hiányos) darab volt a mellen, ugyanott hagymafejes fibula is. A pontos helymeghatározás hiányában nem tudjuk, két fibulával tűzték-e meg a ruházatot, vagy a törött és a római eredetű daraboknak az öltözködésben már nem volt szerepe.

A fibulák *használati ideje* a sírok többi lelete alapján: a 7. század első fele. Kis- és nagygömbös arany és ezüst fülbevalók, tekercselt díszű ezüst fülbevalók, szemes és gömbölyű gyöngyök, ezüst lemezgyűrű, bronz lemezkarperec, vastag

⁴¹ BONA 1974, 36.

⁴² CSALLÁNY 1961, Taf. CCXV. 6; Taf. CCXIII. 18.

⁴³ CSALLÁNY 1961, Taf. CCXL–CCXLII.

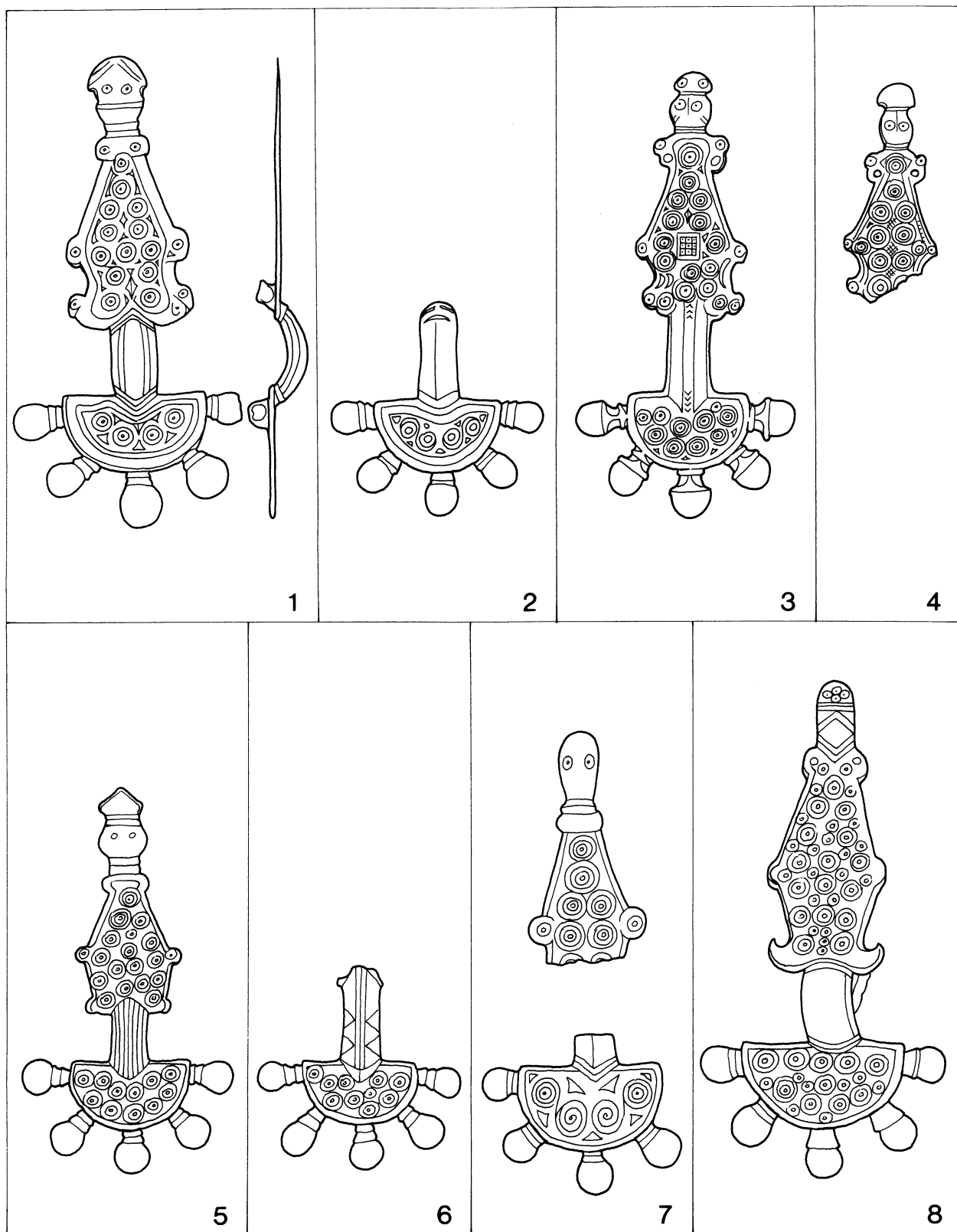
⁴⁴ CSALLÁNY 1961, Taf. CCXVI. 1.

⁴⁵ MRKOBRA 1980, LXXVIII. 3, 5–7.

⁴⁶ HAMPEL 1905, III. Taf. 148.

⁴⁷ MENKE 1990, 187–197.

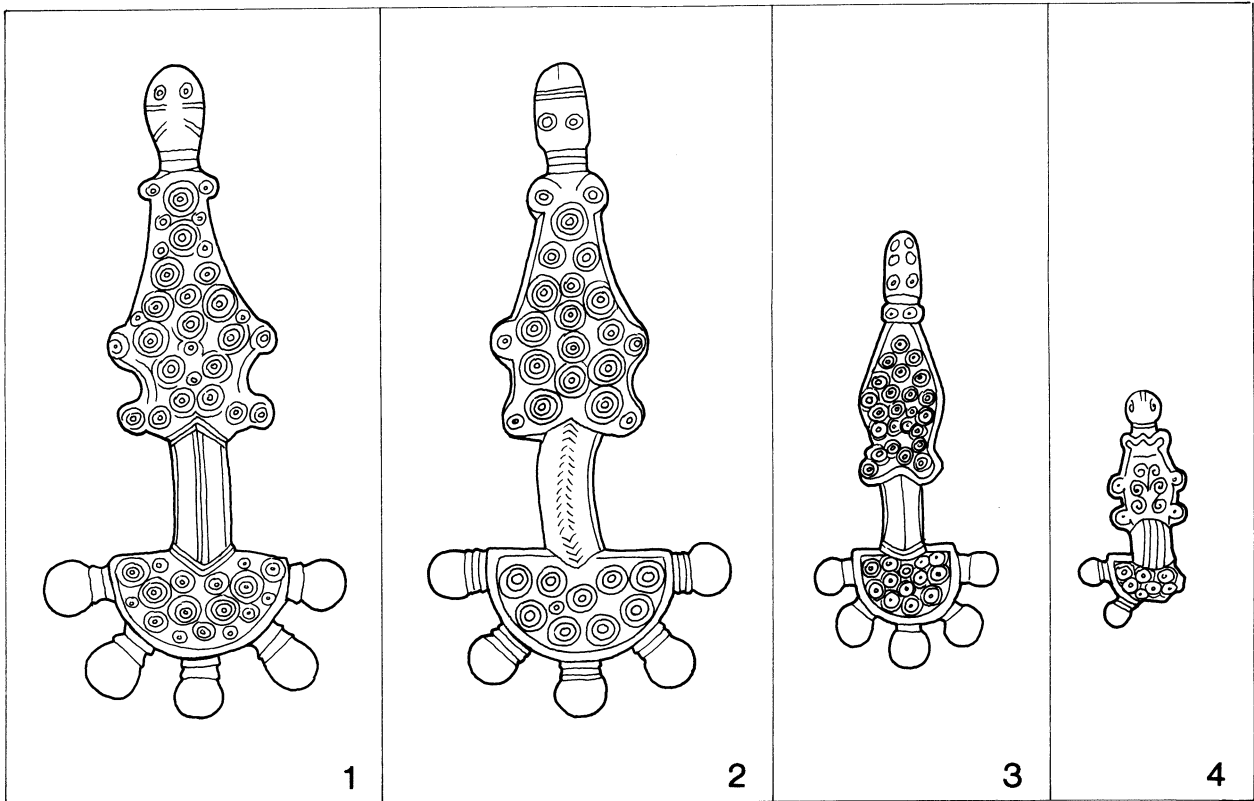
⁴⁸ HAMPEL 1905, II. 180–181.



12. kép. Ujjas fibulák

Abb. 12. „Bügelfibeln” (Fingerfibeln)

1. Budapest XI. Pannonthalmi út 25/b; 2. ismeretlen – unbekannter Fundort; 3. Gátér; 4. Pápa; 5–6. Várpalota-Gimnázium 212; 7. Magyarország – Ungarn; 8. Csákberény 172



13. kép. Ujjas fibulák

Abb. 13. „Bügefibel” (Fingerfibel)

1. Budapest Csepelsziget-Háros 14; 2. Csákberény 349; 3. Tiszabura; 4. Előszállás 242

bronz láncok, kerek verettel díszített kapszula, nagy gyöngycsüngők, bronz lemez kis szíjvég – a korhatározó főbb leletek. Az ujjas fibulák közepesen gazdag kora avar kori női sírokból származnak, olyan általános leletegyüttesekben fordulnak elő, amelyek elsősorban a Dunántúl 7. század első felére keltezhető női sírjaiban általánosak és jellemzők. A közöletlen példányokkal együtt is csak 11 sírleletben előforduló fibulák számos kérdés megválaszolására alkalmatlanok.

Az avar kori ujjas fibulák *elterjedése*, előfordulása kevésbé jellemző az alföldi avar szállásterületre mint a dunántúlira, csupán Gátér és Tiszabura nem dunántúli lelőhely, ellentétben Budapest XI., Szigetszentmiklós, Csákberény, Pápa, Várpalota, Előszállás lelőhelyekkel.

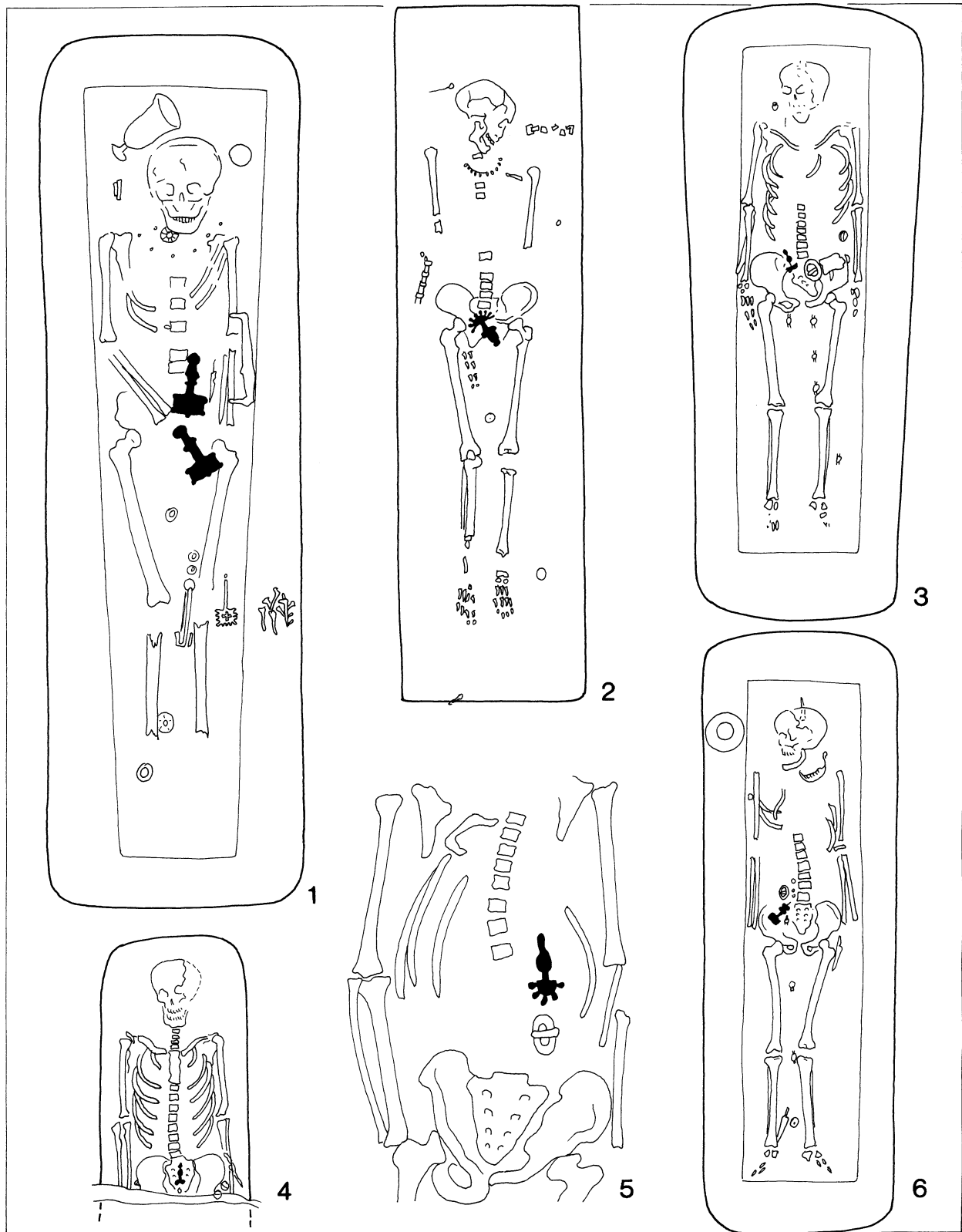
Az ujjas fibulák eredetkérdése a velük szorosan összefüggő Martinovka típusú antropomorf fibulákéval együtt tárgyalandó.

– *Martinovka típusú fibulák* (16. kép 1–3): a bronzból öntött fibulák nagyon ritkák az avar kori temetőkben. Az alap egy félkör láblapú és nyújtott tojás alakú fejlapból álló fibula, a lapok szélein stilizált madárfejek, a fejlap végén állatfej. A Kölked A temető 388. sírjában talált darab

felülete díszített, az állatfejek kontúrja, szeme jelzett, a nagyobb felületeken többágú kalászminta. A verbászi és csákberényi töredékes példányok felülete díszítetlen. Az állatfejek elnagyoltak, a szemek lyukakkal jelzettek, a verbászi fibula fejlapján az egymással szemben álló madárfejek a csőrök vonalában összekötöttek.

Mindhárom fibula a „melltájon” került elő, gazdag leletegyüttesű sírokból. A törött csákberényi példány számos apró tárgy társaságában – feltehetően nem funkcióban volt, tarsoly tartozéka, vagy csüngő lehetett. Ugyanebben a sírban azonban a vállon 17 cm hosszú ujjas fibula volt. A lemezgömbös és nagy üveggyöngyös fülbevalók, szemes és apró gyöngyök, nagy csüngő gyöngyök, láncok, kulcsok a Martinovka-típusú antropomorf fibulákat avar szállásterületen a 7. század első felére keltezik. Ez a fibulatípus eddig csak a Dunántúl és a Duna-Tisza közén került elő.

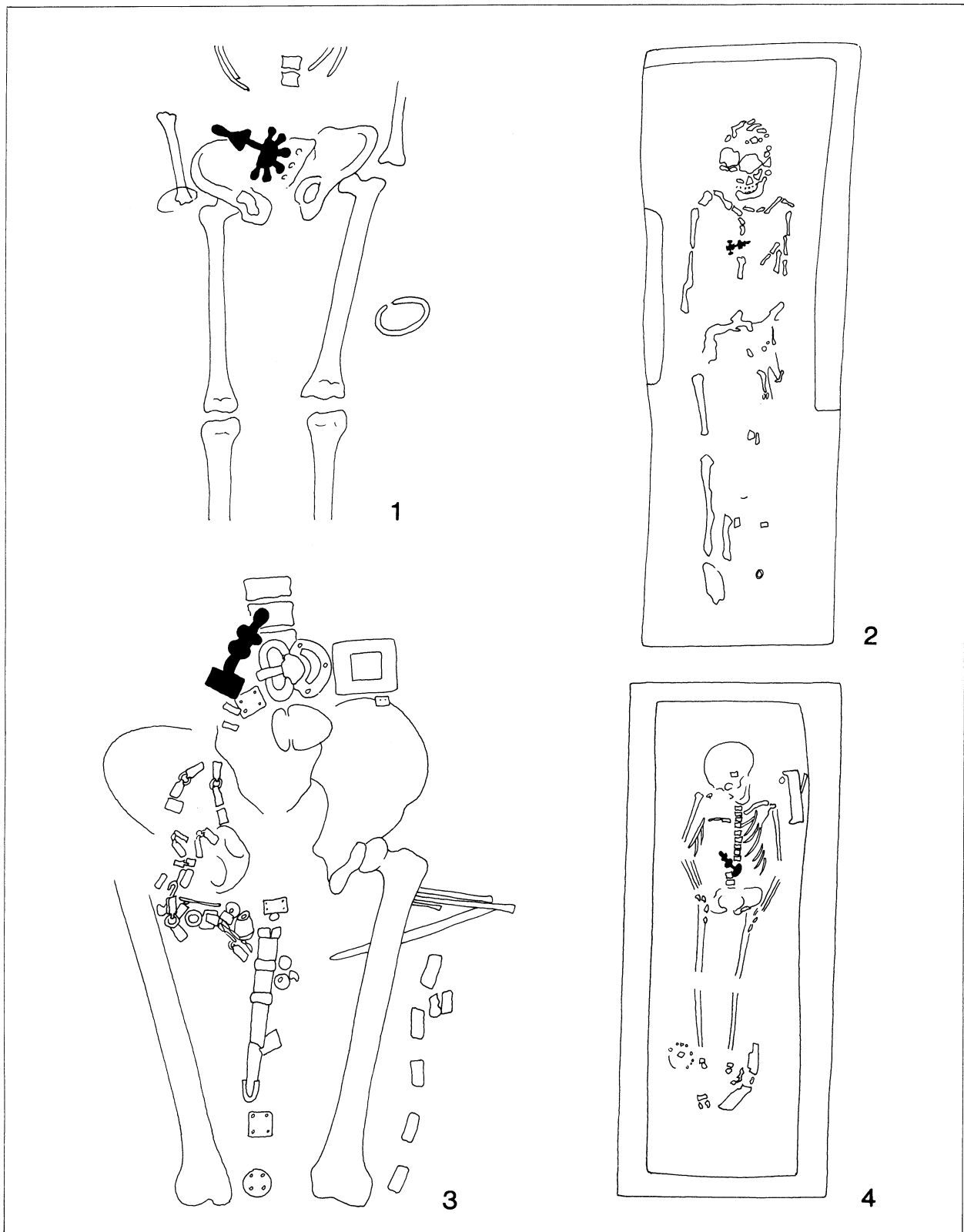
A vésett spirálokkal vagy pont-kör mintával díszített ujjas fibulák a Dnyeper vidékén általánosak, ugyanott terjedtek el az antropomorf fibulák is. Mindkettő számos lelőhelyről ismert, a kincs és sírleletek katalógusát G. F. Korzuhina



14. kép. Fibulák használata a 6. században

Abb. 14. Fibelgebrauch im 6. Jh.

1. Hegykő 18 (langobardisch); 2. Nocera Umbra 29 (langobard – langobardisch); 3. Szolnok-Szanda 154 (gepida – gepidisch);
4. Szolnok-Szanda 1; 5. Szentcs-Nagyhegy 64 (gepida – gepidisch); 6. Szolnok-Szanda 73 (gepida – gepidisch)



15. kép. Avar kori fibulák használata a 6–7. században

Abb. 15. Fibelgebrauch (awarenzeitlich) im 6–7. Jh.

1. Szigetszentmiklós-Háros 14; 2. Kölked A 388; 3. Kölked B 85; 4. Kölked B 438

közli.⁴⁹ A maszkos és ujjas fibulák korai katalógusát J. Werner állította össze,⁵⁰ eredményeit átvette Cs. Sós Á. a Szigetszentmiklós-hárosi ujjas fibula közlésekor.⁵¹ Fenti szerzők az ujjas és maszkos fibulákat szláv etnikum jelzőnek tartják, figyelmen kívül hagyva korábbi más, germán eredetűnek tartott véleményeket és nem véve figyelembe a Kárpát-medencei kengyelfibulák sajátos leletegyütteseit. A Dél-Ukrajnai híres martinovkai leletben számos más ezüst tárgy között megtaláljuk az ujjas fibula egy, a gátéri rácsmintás közepű példány párhuzamát és a Kölked A temető 388. sírja vésett díszű antropomorf fibulájának két párhuzamát.⁵² A martinovkai leletet övveretei, a fibulák díszítése és a bizánci ezüstedény kontrollbélyegzői alapján Bálint Cs. legkésőbbben a 7. század első felére keltezi, kizártnak tartva, hogy a lelet az antokkal, ill. keleti szlávokkal kapcsolatba lenne hozható. Bálint Cs. szerint az ún. Martinovka stílusnak a Kaukázus vidékén, Itáliában, meroving és avar területen való egyidejű feltűnése mögött minden bizonnyal a közös gyökeret, a bizánci eredetet kell keresni. Természetesen adott esetekben vizsgálandó egyes leletek és a szlávok kapcsolata is.⁵³ Ugyanő későbbi munkájában még határozottabban fogalmaz, az ujjas fibulák viseletét közép- és kelet-európai divatnak tartja, és a fibula használatát bizánci hatással magyarázza. Erre utal a fibulák területi elterjedése (Kárpát-medence, Al-Duna és a Prut köze, Közép-Dnyeper vidéke, Krím).⁵⁴ A Krím késő római, kora középkori temetői kronológiájának vizsgálatakor A. I. Ajbabin foglalkozott az avar sírokban is előforduló maszkos, ujjas és antropomorf fibulák kérdéskörével.⁵⁵ A Krím félszigeten fekvő Lucsisztoje lelőhely katakombáinak számos temetkezésénél találtak fibulákat, általában egy darabot, csupán három sírban került elő párosával az ujjas fibula, még a korábbi fibulaviseletnek megfelelően a két vállon.⁵⁶ Ajbabin a temetkezéseket a 6. század második felére – 7. század első felére keltezi, az alánokhoz, kutrigurokhoz, szarmata-alán-bolgár népcsoportokhoz köti, azaz megállapítja, hogy ezeket a fibulákat nemcsak a szlávok, hanem a nomádok is viselték.⁵⁷ A Közép-Dnyeper

vidéki „Martinovka típusú” kincsleleteket vizsgálva O. A. Scseglova a fibulákat a csillagcsüngős fülbevalók, lemezes karperecek és lemezcsüngős ékszercsüngőkkel jellemezhető párban hordott női viselet tartozékainak tartja, és a 7. század második felére keltezi.⁵⁸ Kiss A. a Kölked B temető Martinovka típusú fibulája kapcsán a kölkei népesség 7. századi keleti kapcsolatairól ír.⁵⁹ A Duna vidéki Kárpát-medencei ujjas vagy kengyelfibulákról legutóbb Lj. Vagalinski írt összefoglalóan.⁶⁰ Részletesen tárgyalja a kezdeti germán, majd szláv-ant, később római-bizánci és az újabb gót-herul eredeztetések kérdését. Megállapítja, hogy a vizsgált térségben a szóban forgó fibulákat nem lehet a szlávokkal kapcsolatba hozni, ugyanis a fibulák olyan leletkörnyezetekben és olyan temetkezési szokások mellett (nem hamvasztásos sírokban) látnak napvilágot, amely a szlávokra egyáltalán nem jellemző. Jellemző viszont a fibulák viselésének módja, amely germán specifikum.⁶¹

Az avar kori maszkos, ujjas és Martinovka típusú antropomorf fibulák előképei a korábbi keleti germán gót és gepida fibulákban keresendők. A germán fibulák alakja (félkör, háromszög vagy ötszög alakú láblap), ékvéséses spirálvonalas díszítése, a lapok állatfejekkel történő körben rakása, a fejlap emberi vagy állati maszkban történő végződése mind korábbi germán fibula jellegzetesség. Az egyes elemeknek gyakran csak csökevényes, gyatra utánzatát találjuk e fibulatípusok legkésőbbi, 6. század végi, 7. század eleji változatain. A Duna vidéki, Kárpát-medencei fibulák egyúttal a népvándorlás kori fibulaviselet utolsó időszakának tanúi. Vagalinski szerint a Kárpát-medence népei között a kengyelfibulákat germán módon az avar állam keretei közé integrált germánok, türkök, szarmaták (alánok?) viselték.⁶² A fibulák viselőinek etnikumára pontos választ nem adhatunk. A kengyelfibulás sírok száma a kora avar kori összes sírszámhoz viszonyítva elenyésző, az ismeretlen lelőhelyűekkel együtt sem éri el a harmincat és ebbe a számba beletartoznak azok a sírok is, amelyekben bizonyosan nem rendeltetésszerűen viselték a fibulákat, hanem amulettként, csüngőként hordták.

⁴⁹ KORZUHINA 1996, 352–435; 586–705.

⁵⁰ WERNER 1955, 150–173; Taf. 27–43.

⁵¹ Cs. SÓS 1961, 50.

⁵² PEKARSKAJA–KIDD 1993, Taf. 3–6.

⁵³ BÁLINT 1989, 90–91; 356 j.

⁵⁴ BÁLINT 1995, 281–282 (korábbi irodalommal).

⁵⁵ AJBABIN 1990, 4–72, 1–56. kép.

⁵⁶ AJBABIN 1990, 25, 56. kép.

⁵⁷ AJBABIN 1990, 26.

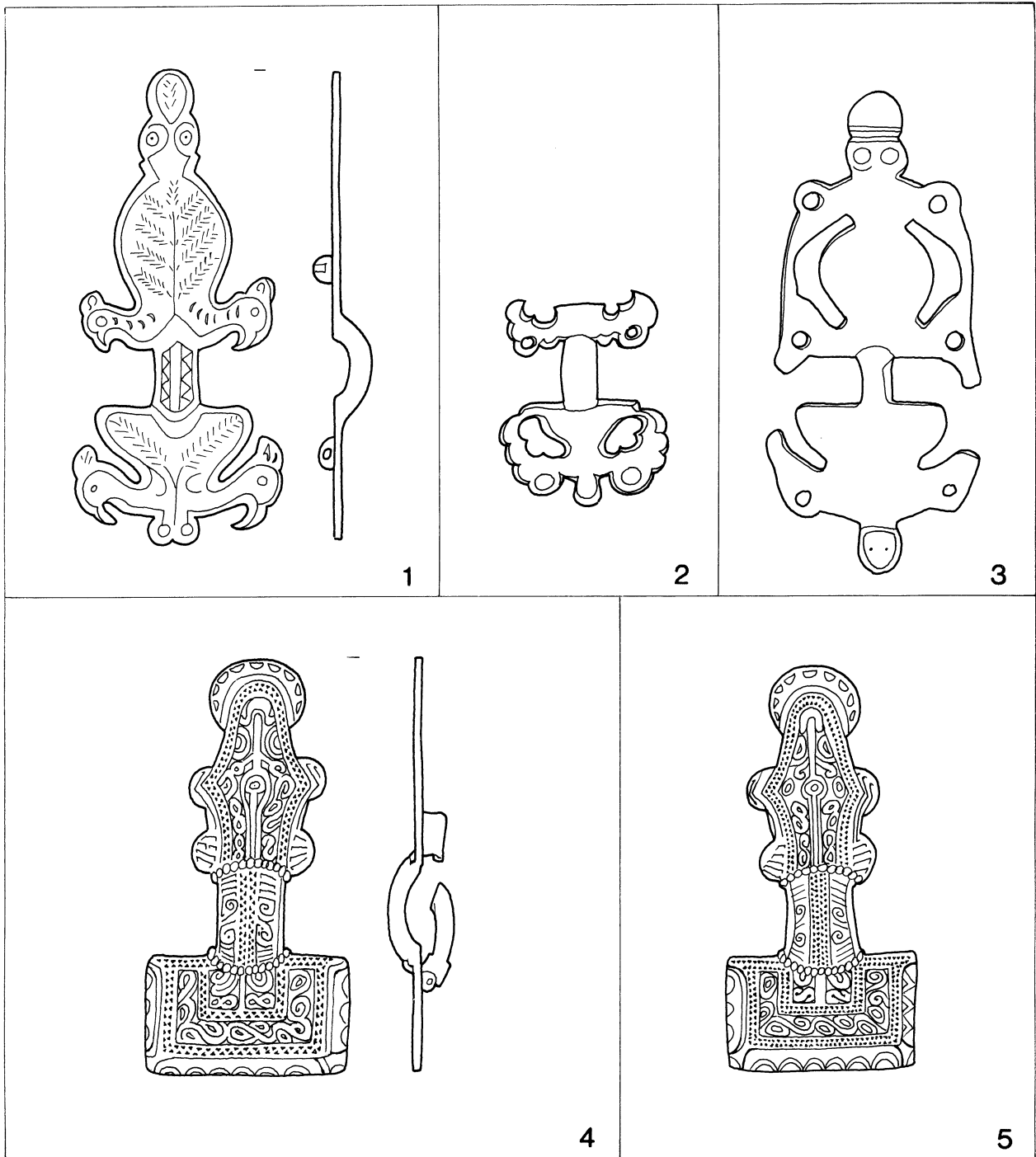
⁵⁸ SCSEGLOVA 1993, 377, 383.

⁵⁹ KISS 1996, 201.

⁶⁰ VAGALINSKI 1993, 261–305.

⁶¹ VAGALINSKI 1993, 293.

⁶² VAGALINSKI 1993, 294.



16. kép. 1-3. Martinovka típusú fibulák; 4-5. Cividale típusú fibulák

Abb. 16. 1-3. Fibeln vom Typ Martinovka; 4-5. Fibeln vom Typ Cividale

1. Kölked A 388; 2. Csákberény 172; 3. Verbász/Vrbas; 4. Kölked B 85; 5. Kölked B 438

A leletgyűttesek nagy része tartalmaz germán vagy késő antik eredetű tárgyakat, ezeknél a síroknál a megfigyelhető viselet (cingulus számos csüngővel) germán jellegű. Összefoglalóan megállapítható, hogy a korai avar időszakban, nagy

részt a dunántúli területen a germán jellegű viseletet hordó nők elenyésző száma felső ruháját a mellen germán eredetű, de nem a germán területen átalakult fibulatípussal, ujjas vagy Martinovka típusú fibulával tűzte össze, néhányan

pedig a széles övvel összezárt ruházat hosszan lecsüngő övszalagjára tűzték a fibulát, számos más apró tárggyal együtt.

– *Cividale típusú fibulák* (16. kép 4–5): formájuk, díszítésük élesen eltér az avar korban használt többi kengyelfibulától. Bronzból öntöttek, aranyozottak, hosszuk 10–12 cm. A láblap szabályos téglalap alakú, gombok nélküli, a kengyel rövid és széles, a fejlap viszonylag rövid, ötszögletű, vége lekerekített, amelyet kör alakú keskeny lap vesz körül. Az ötszög éleinek találkozásainál is félkör alakú toldalékok vannak. A lapok több sorban keretezettek, a keretekben nielló, a mezőkben S alakban kanyargó ékvésés. A hátoldalon sima tűszerkezet.

A Cividale típusból eddig két darab ismert avar területen, mindkettő a Kölked B temetőben került elő, a 85. és a 439. női sírban. A 85. sírban a fibula deréktájéktól kicsit feljebb, a jobb oldalon, a 439. sírban pedig a gerincoszlop alsó harmadában, jobbra fordulva feküdt. Ugyanebben a sírban bizánci típusú aláhajtott lábú fibula volt a mellkas felső részén. Tálkaveretek, nagy csontfésű, öntött piramiscsüngős fülbevaló, vonókés volt még a 439. sírban. A 85. sír leletei kiemelkedők, egyedi típusú pajzstövises csat, verettel, gazdag övcsüngő készlet, szép gyöngysor. Arany hajtű, arany kosaras fülbevalók. Kiss A. a sírokat a 6. század utolsó harmadára–7. század elejére keltezi.⁶³ A Cividale típusú fibulákat J. Werner langobard-itáliai fejlődés eredményének tartja.⁶⁴ A kölked-i fibulák, amelyek csaknem teljes azonosságuk alapján eredetileg egy párnak tekinthetők, a hegykői 6. századi kiváló minőségű fibulapár utánzatai lehetnek. A hegykői fibulákat Bóna I. alaptípusnak tartja, ugyanis e típusban a hegykőiek az egyetlenek, amelyeknél „igazi rekeszekben igazi ékkövek” ülnek, a többi csak álrekeszes öntvény, utánzat.⁶⁵ A hegykői fibulák párban kerültek elő, már az övről lecsüngő szalagra tűzve, de ebben az időben már általánosabb, hogy a fibulákat egyesével, néha a deréktájon viselték.⁶⁶

A kölked-i fibulák közül a 85. sírban levő minden bizonnyal az övről lógó, veretekkel díszített szalagok felső részén volt, vagy a szalagokat erősítette az övhöz. (Az új régészeti kiállításon látható rajzos rekonstrukció, amelyen a fibula egy, a felső ruházatra terített leplet fog össze, elhibázott – ez a változat talán a 439. sír halottjának viseleténél képzelhető el.)

Összefoglalás

Annak ellenére, hogy az avar kor korai szakaszában, a 7. század folyamán a női sírokból az öltözet részeinek rögzítésére, összezárására szolgáló fibulák számos változatát megtaláljuk, bizonyossággal mondható, hogy a fibulával kapcsolatos viselet nemcsak hogy nem vált általánossá az avar birodalom területén, de még jelentős elterjedéséről sem beszélhetünk. A keleti eredetű avarok állattartó, földművelő életmódjától idegen volt az antik, mediterrán, római peplos-viselet, amelynek tartozéka a fibula vagy fibulapár. A legegyszerűbb avar női vagy férfi sírban is általános melléklete a medencecsonton fekvő vascsat, amely arra mutat, hogy a ruházatot derékban összeszorították, egyúttal az elől nyitott – feltehetően mélyen egymásra hajlított kabát/kaftán szárnyakat összezárták. Az ilyen típusú viselet egyrészt kevésbé akadályozza viselőjét bármely házi és mezői munkában, másrészt – hűvösebb időben – a testet is melegebben tartja.

A fibula mellékletes avar kori női sírok vizsgálatából azonban az kiderült, hogy egyes területeken, ill. egyes közösségekben ismerték a fibulákat. Igaz ezeknek túlnyomó része már használhatatlan, tű nélküli darab volt, de ezeket más, avar kort megelőző tárggyal együtt gyűjtötték és az övükre függesztett tarsolyba helyezve, vagy az övről lecsüngő szalagra erősítve viselték. Feltehetően valamiféle szerepet tulajdonítottak az apró, nagyrészt idegen, ismeretlen rendeltetésű tárgyaknak, talizmánként, amulettként, baj elhárító tárgyként hordták állandóan magukkal. Egyúttal ezek a tárgyak adalékok az avar nők hiedelemvilágához.

A díszcsüngőkkel ellátott női övek kora avar kori feltűnésében a késő antik/római gyökerű korabeli germán viselet hatását mutatta ki Vida T. Avar területen az önálló fejlődés is megfigyelhető, és feltehetően csak a prototípusok viselőiben kell germán etnikumú nőket keresnünk.⁶⁷

Az övvel zárt avar női viseletnél általános a kisebb használati tárgyak (kés, tűtartó, ár) és a pogány hitvilágra utaló amulettek (csontok, fogak, körmök, korongok stb.) övre, ill. nyakba akasztása, germán hatásra ez csak kiegészült a veretekkel díszített díszszalagokkal és a keresztény szimbolikájú amulettekkel, kapszulákkal, keresztelőkkel.⁶⁸ Az avar kori fibuláknak a vaskori, római és szarmata kori darabjai – a korábban

⁶³ Kiss 2001, 206.

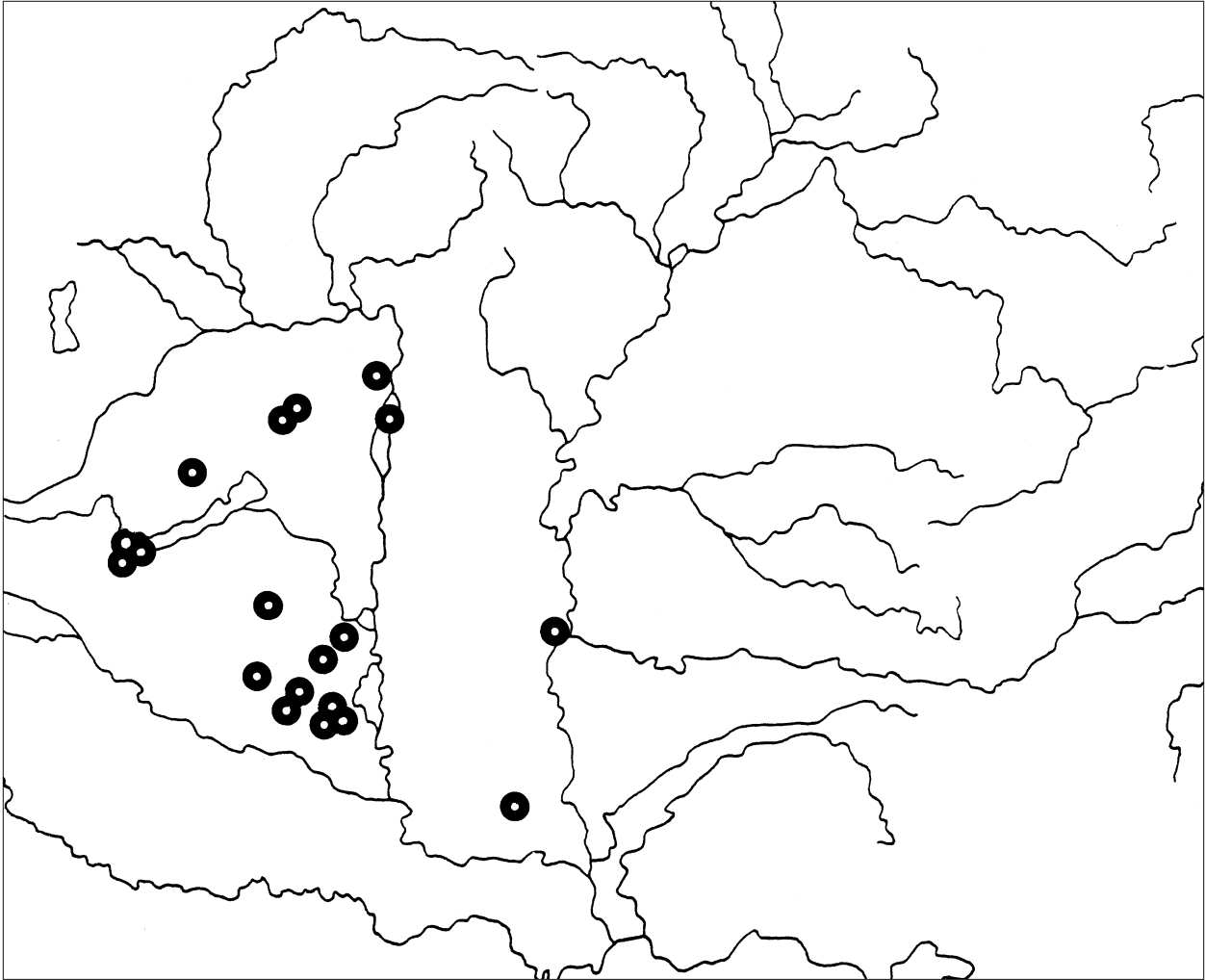
⁶⁴ Werner 1961, 70–71.

⁶⁵ Bóna 1974, 1976, 51.

⁶⁶ Bóna–Cseh–Nagy–Tomka–Tóth 1993, 63.

⁶⁷ Vida 1999/2000, 367–377.

⁶⁸ Részletesen: Vida 2002, 179–209.



17. kép. A használatban levő avar kori fibulák (bizánci típusú aláhajtott lábú, korongos, állat alakú, maszkos, ujjas, Martinovka és Cividale típus) elterjedése a 7. században

Abb. 17. Die Verbreitung der gebrauchten awarenzeitlichen Fibeln (byzantinischen Typs mit umgeschlagenem Fuß, Scheibenfibeln, Tierfibeln, Bügelfibeln, Fibeln vom Typ Martinovka und Cividale) im 7. Jh.

elemzett késő antik láncokhoz és kulcsokhoz hasonlóan⁶⁹ – szinte kivétel nélkül a pogány hitvilág Kárpát-medencében meghonosodott amulettjei közé tartoznak. Egy-két korábbi fibulát nem a csüngőknek, tarsolynak megfelelő helyen, azaz a medence környékén vagy a combcsontok mellett találtak, hanem a mellkason vagy vállon, ezeknél, ha a túszerkezet ép, feltételezhetjük, hogy használatban voltak, de gondolhatunk nyakba akasztott fibula-amulettekre is.

Az avar kori fibulák másik csoportját azok a fibulák alkotják, amelyeknek viselete, használata késő antik és germán hatásra alakult ki. Ebbe a csoportba tartoznak a vállon vagy az áll alatt a ruha nyílását összetűző vagy kitűzőként hasz-

nált keresztény szimbolikájú fibulák, az öv zárására szolgáló csat és omega fibulák, a mell közepén viselt korongos és állat alakú fibulák, a bizánci típusú aláhajtott lábú fibulák és a kengyel-fibulák, azoknak maszkos, ujjas, antropomorf és ún. Cividale típusai. Számuk lényegesen kevesebb, mint a biztosan használaton kívülieké. Leginkább dunántúli gazdag kora avar kori temetők olyan női sírjaiban találjuk, amelyekben sok a germán ill. a késő antik eredetű tárgy (17. kép). Az e sírokban eltemetettek öltözeke megfelel a 6. század második felétől kialakult és a 7. században meroving területen is általánossá vált viseletnek, amelyben a két fibulával vállon zárt öltözetet felváltja az elől zárt ruházat, amelyet egy fibulával zártak a mellen és övvel szorítottak össze. Általános, hogy a fibulák már nem a ruhára, hanem díszítő szereppel az övre kerülnek, en-

⁶⁹ GARAM 2002, 153–176.

nek is több példájával találkozunk kora avar kori női sírokban is.

Legjellegzetesebbek a germán fibulák formavilágát tükröző kengyelfibulák, amelyek közül a gepida leletek között is általános maszkos fibulák egy része az Alföldön, míg a keleti gót-alán gyökerű ujjas és Martinovka típusú fibulák túlnyomó része a Dunántúl gazdag kora avar kori temetőiben látott napvilágot. Viselőik – a sírok leletegyütteseinek tanúsága alapján – avar etnikumúak lehettek, kivételt talán a Kölked B 85. sírjában fekvő női halott jelent, akinek számtalan csüngővel ellátott díszővé a csüngős szalagot Cividale típusú fibula erősítette vagy díszítette.

A fibulás, csüngős viselet virágkora a 7. század első fele. A század második felében már egyre ritkábban találkozunk fibulákkal, legtovább a nagy korongos fibulák divatja élt, a 8. század legelején még feltűnnek Pécs környékén a Baranya-csoport képviselői.

A 8. századi avarság egységes színezetű kultúrájában majdnem nyomtalanul eltűnik a társadalmat a kora avar korban ért több irányú hatás. Egyes elemei, mint pl. a díszöves viselet, érdekes módon nem virágzása területén a Dél-Dunántúlon, hanem a Közép-Tisza vidéken élt nagyon egyszerű változatban tovább, a korongos fibula pedig alapjává vált a 8. századi két korongnak, azaz mellboglár párnak. A 8. századra színtelenebbé, kevésbé változatossá válnak az amulettek is. Hogy e változások mögött csak a késő avar kori társadalom politikai és kulturális elzárkózása áll-e, vagy a kora avar kori változatosság és sokszínűség alatt más etnikumú népcsoportokat kell keresnünk, tovább vizsgálendő feladat.

Az avar kori fibulás sírok listája

(kivétel: korongos fibulák: l. GARAM 1993)

- 1. lista:** római kori egygombos fibulák (1. kép 1–11)
 Alattyán-Tulát 56. sír (KOVRIK 1962, 14, Taf. IV)
 Előszállás-Bajcsihegy 246. sír (BÓNA I. ásatása – közöletlen)
 Kékesd 43. sír (KISS 1977, 51, Pl. XIII)
 Kölked A 283, 384, 539. sír (KISS 1996, 82, 105, 142–43, Taf. 62, 74, 94.)
 Kölked B 457. sír (KISS 2001, 147, Taf. 84)
 Rácalmás 17, 74. sír (BÓNA I. ásatása – közöletlen)
 Szentés-Berekhát 8. sír (MADARAS 1999, 329, 3. kép)
 Tatabánya-Alsógalla, szórvány (SZATMÁRI S. ásatása – közöletlen)

- 2. lista:** római kori térdfibulák (1. kép 12–21)
 Cikó 188, 239. sír (KISS-SOMOGYI 1984, 49, 51; 14, 16. t.)
 Gátér 86. sír (KADA 1905, 404)
 Káptalantóti 23. sír (BAKAY 1973, XXXVII. t. 7)
 Keszthely (HAMPEL 1905, II. 179)
 Kiskőrös-Városalatt 36. sír (HORVÁTH 1935, 38–39, Taf. XXV. 37)
 Nové Zámky 570. sír (ČILINSKA 1966, 99, Taf. LXXV)
 Rácalmás 17. sír (BÓNA I. ásatása – közöletlen)
 Szekszárd-Bogyiszlói u. 304. sír (ROSNER 1999, 43, Taf. 21)
 Tatabánya-Alsógalla, szórvány (SZATMÁRI S. ásatása – közöletlen)
 Tiszafüred 241. sír (GARAM 1995, 36, Taf. 77)

- 3. lista:** római kori hagymagombos vagy hagymafejes fibulák (2. kép)
 Budapest XXI. Csepelsziget-Háros 69. sír (NAGY 1998, Taf. 178, 20)
 Cikó 342. sír (KISS-SOMOGYI 1984, 55, 23. t.)
 Csákerény 364. sír (LÁSZLÓ GY. ásatása – közöletlen)
 Hird (több sír) (KOVÁTS V. ásatása – közöletlen)
 Környe 147. sír (SALAMON-ERDÉLYI 1965, Taf. 25)
 Pókaszeptek 73. sír (Cs. SÓS-SALAMON 1993, Pl. VIII. 24–26)
 Rácalmás 70, 79, 149. sír (BÓNA I. ásatása – közöletlen)
 Regöly 101. sír (KISS-SOMOGYI 1984, 134, 74. t.)
 Szekszárd-Bogyiszlói út 295, 757. sír (ROSNER 1999, 41, 96, Taf. 19, 50)
 Tatabánya-Alsógalla, szórvány (SZATMÁRI S. ásatása – közöletlen)
 Tiszafüred-Majoros 309. sír (GARAM 1995, 44, 82)
 Vaskút-Homokbánya (BALOGH 2002, 21. kép)
 Várpalota-Gimnázium 212. sír (ERDÉLYI-NÉMETH 1969, Taf. XXI. 3)
 Várpalota-Únió homokbánya 20. sír (BÓNA 2000, 132, Taf. V, 8)
 Závod 24. sír (KISS-SOMOGYI 1984, 165, 87. t.)

- 4. lista:** római kori omega fibulák (3. kép 9)
 Győr 494. sír (FETTICH 1943, XI. t. 13)
 Halimba 165. sír (TÖRÖK 1998, 33, Taf. 63)
 Jászapáti 265. sír (MADARAS 1994, 72, Taf. XXXVIII. 10)
 Kölked A 425. sír (KISS 1996, 117, Taf. 79)
 Szeged-Fehértó A szórvány (MADARAS 1995, Pl. 38.9)
 Zamárdi 517–518. sír (BÁRDOS 2000, 118)

5. lista: *szarmata kori, oldalt- vagy aláhajtott lábú fibulák (4. kép)*

- Alattyán 81. sír (KOVRIK 1962, 16, Taf. VII)
 Gátér 150. sír (KADA 1906, 145–146)
 Keszthely-Fenekpuszta déli erőd 12. sír (MÜLLER 1999, 155, 3. kép)
 Kölked A 384. sír (KISS 1996, 105, Taf. 74)
 Nagyharsány 2. sír (PAPP 1961, 116, II. t.)
 Nové Zámky 290. sír (ČILINSKA 1966, 29, Taf. L)
 Sala I. 78. sír (TOČIK 1993, 110–111, obr. 27,5)
 Szeged-Fehértó A 247. sír (MADARAS 1995, 52, Pl. 37)
 Szentés határa 85. sír (CSALLÁNY 1906, 292–302)
 Tatabánya-Alsógalla, szórvány (SZATMÁRI S. ásatása – közöletlen)
 Tiszafüred 28, 230, 769. sír (GARAM 1995, 11, 36, 9, Taf. 60, 77, 118)

6. lista: *bizánci típusú aláhajtott lábú fibulák (5. kép)*

- Bogojevo/Gombos 7. sír (POGÁNY 1908, 404–415)
 Budakalász (PÁSZTOR A.–VIDA T. ásatása – közöletlen)
 Budapest III. Pusztadombi u. 12. sír (NAGY 1998, I. 29; II. Taf. 33,21)
 Hódmezővásárhely-Kishomok (gepida) 23. sír (BÓNA–NAGY 2002, 120, T. 11)
 Keszthely-Fenekpuszta, déli erőd 28. sír (MÜLLER 1999, 158, 4. kép)
 Kölked A 492. sír (KISS 1996, 132, Taf. 89)
 Kölked B 85, B 438. sír (KISS 2001, I. 29–36, 140; II. Taf. 30,81)

7. lista: *állat alakú fibulák (10. kép)*

- Csákberény 67. sír (FETTICH 1965, 108, Abb. 172)
 Csákberény 298. sír (LÁSZLÓ GY. ásatása – közöletlen)
 Keszthely-Fenekpuszta horreum 17. sír (BARKÓCZI 1968, 284, Pl. LXVI)
 Keszthely-Fenekpuszta Pusztaszentegyházi dűlő 16. sír (STRAUB 2002, 104, 111.4)
 Pókaszeptek 73. sír (Cs. SÓS–SALAMON 1993, 143, Pl. VII. 26)
 Várpalota-Gimnázium 201. sír (ERDÉLYI–NÉMETH 1969, 190, XV. t. 2)

8. lista: *germán eredetű maszkos fibulák (11. kép)*

- Budapest III. Pusztadombi-út 12, szórvány (NAGY 1998, I.32; II. Taf. 36,3, 144,5)
 Előszállás-Bajcsihegy 81. sír (BÓNA I. ásatása – közöletlen)
 Felnac/Fönlac, préselőtő (FETTICH 1926, Taf. IV, 21)

Gimbas/Marosgombás 3. sír (CSALLÁNY 1961, Taf. CCXLIII)

Hird 206. sír (KOVÁTS V. ásatása – közöletlen)
 Kiskőrös-Városalatt 2. sír (HORVÁTH 1935, 35, Taf. XXIII/3)

Magyarország – ismeretlen lelőhely (CSALLÁNY 1961, Taf. CCLXXII, 5)

Óföldséak-Lelei út (CSALLÁNY 1961, 138, Taf. CXCI)

Szakály-Öreghegy 12. sír (CSALOG 1944–45, 296, XCIII. t. 14, 23)

Szeged-Fehértó A 33. sír (2 db) (MADARAS 1995, 18, Pl. 5)

Szeged-Fehértó A 375. sír (MADARAS 1995, 52, Pl. 37)

Tiszafüred-Majoros 792. sír (GARAM 1995, 97, Taf. 122)

Tiszafüred-Majoros 1063. sír (GARAM 1995, 125, Taf. 144)

Vác-Kavicsbánya, szórvány (TETTAMANTI 1999, Taf. 30,10)

Vecel (CSALLÁNY 1961, Taf. CCXL, 3)

9. lista: *ujjas fibulák (12–13. kép)*

Budapest XI. Pannonhalmi út 25/b (NAGY 1998, 93, Taf. 82, Taf. 158)

Budapest XXI. Csepelsziget-Háros 14. sír (Cs. SÓS 1961, 38–39, 11. kép)

Csákberény 172. sír (LÁSZLÓ GY. ásatása – közöletlen)

Csákberény 349. sír (LÁSZLÓ GY. ásatása – közöletlen)

Előszállás-Bajcsihegy 243–246. sír között (BÓNA I. ásatása – közöletlen)

Gátér 238. sír (KADA 1906, 220)

Magyarország – ismeretlen lelőhely (CSALLÁNY 1961, 247, Taf. CCIII. 2)

Magyarország – ismeretlen lelőhely (Mainzer Zeitsch. 27(1932)84, Abb. 4)

Pápa (WERNER 1950, Taf. 38,19)

Várpalota-Gimnázium 212. sír (2 db) (ERDÉLYI – NÉMETH 1969, 191, 193, XX. t.)

Tiszabura (CSALLÁNY 1961, 215, Taf. CXCVI)

10. lista: *Martinovka típusú fibulák (16. kép 1–3)*

Csákberény 112. sír (LÁSZLÓ GY. ásatása – közöletlen)

Kölked A 388. sír (KISS 1996, 106–108, Taf. 76)

Vrbas/Verbász-Polet téglagyár (SEOBA NARODA 1962, 63, Sl. 1)

11. lista: *Cividale típusú fibulák (16. kép 4–5)*

Kölked B 85. sír (KISS 2001, 25–36, Taf. 29)

Kölked B 438. sír (KISS 2001, 140, Taf. 81)

IRODALOM

- AJBABIN, A. I.
1990 Hronologija mogilnikov Kryma poznerimskogo i ranne-Srenevekovogo vremeni. *Materialy po Arheologii Istorii i Etnografii* 1, 3–86, 175–241.
- BAKAY K.
1973 Az avarok időrendjéről (Zur Chronologie der Awarenzeit). *SMK* 1, 1–86.
- BALOGH Cs.
2002 Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez (Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun). *MFME–StudArch* VIII, 291–339.
- BARKÓCZI, L.
1968 A 6th century cemetery from Keszthely-Fenekpuszta. *Acta ArchHung* 20, 275–311.
- BÁLINT, Cs.
1989 *Die Archäologie der Steppe*. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert (Hrg.: F. DAIM) Wien–Köln.
1995 *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai*. (Régészeti Tanulmányok) Szeged.
- BÁRDOS, E.
2000 La necropoli avara di Zamárdi. In: *L'oro degli Avari* (red. E. ARSLAN e M. BUORA) Milano–Udine.
- BIERBRAUER, V.
2001 Fibeln als Zeugnisse persönlichen Christentums südlich und nördlich der Alpen im 5. bis 9. Jahrhundert. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 32, 209–225.
- BÓNA I.
1974 *A középkor hajnala. Gepidák és langobardok a Kárpát-medencében*. Budapest.
- BÓNA I.–CSEH J.–NAGY M.–TOMKA P.–TÓTH Á.
1993 *Hunok–gepidák–langobardok*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged.
- BÓNA, I.–NAGY, M.
2002 *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae. Vol. 1 (red. É. GARAM et T. VIDA) Budapest.
- CLAUSS, G.
1987 Die Tragsitte der Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht im frühen Mittelalter. *JRGZM* 34, 491–603.
- CSALLÁNY, D.
1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. (454–568 u. Z.) *ArchHung* 38. Budapest.
- CSALLÁNY G.
1906 Régibb középkori temető Szentés határában. *ArchÉrt* 26, 292–302.
- CSALOG J.
1944–45 A Szakály-Öreghegyi avar sírmező (Das avarische Gräberfeld von Szakály-Öreghegy). *ArchÉrt* N. S. III/5–6, 295–299.
- Cs. Sós Á.
1961 Újabb avar kori leletek Csepel szigetről (Neuere awarenzeitliche Funde der Csepel-Insel). *ArchÉrt* 88, 32–51.
- Cs. Sós, Á.–SALAMON, Á.
1993 *Cemeteries of the early middle ages (6th–9th c.)*. Budapest.
- ČILINSKA, Z.
1966 Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. *ArchSlovFontes* 7. Bratislava.
- ERDÉLYI I.–NÉMETH P.
1969 A Várpalota-gimnáziumi avar temető (Avaren-Friedhof Várpalota-Gymnasium). *VMMK* 8, 167–198.
- FETTICH N.
1926 Az avar kori műipar Magyarországon (Das Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn). *ArchHung* 1. Budapest.
1943 *Győr története a népvándorlásokban* (Die Geschichte von Győr in der Völkerwanderungszeit.) Győr.
1965 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. *StudArch* III.
- FIEDLER, U.
1990 *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau 1–2*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 11. Bonn.
- GARAM, É.
1993 Die awarenzeitlichen Scheibenfibeln. *ComArchHung* 99–134.
1995 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred/Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary*. Vol. 3. (red. A. KISS–É. GARAM) Budapest.
2002 Ketten und Schlüssel in frühawarenzeitlichen Frauengräbern. *ComArchHung* 153–176.

- GARAM, É.-VADAY, A.
1989 Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk. *ComArchHung* 171–219.
- GLASER, F.
2000 Die Bildmotive der Scheibenfibeln aus Keszthely. *ZM* 11, 145–153.
- HAMPEL, J.
1905 *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. I–III. Braunschweig.
- HORVÁTH T.
1935 *Az üllői és a kiskőrösi avar temető (Die avarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös)*. *ArchHung* 19. Bp.
- KADA E.
1905 Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *ArchÉrt* 25, 401–407.
1906 Gátéri temető a régibb középkorból. *ArchÉrt* 26, 135–255; 207–221.
- KISS, A.
1977 *Avar Cemeteries in County Baranya*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Vol. 1. (red. I KOVRIG) Budapest.
1996 *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2 (Hrg: F. DAIM) Innsbruck.
2001 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B I–II*. *MonAvarArch* Vol. 6 (red. É. GARAM et T. VIDA) Budapest.
- KISS G.–SOMOGYI P.
1984 *Tolna megyei avar temetők. (Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna)*. *DissPann Ser. III. Vol. 2*. Budapest.
- KORZUHINA, G. F.
1996 Klady i slucajnie nahodki vescsej kruga “drevnostej antov” v Srednem Podneprovje. *Materialy po Arheologii, Istorii i Etnografii Tarvii V*, 353–705.
- KOVRIG, I.
1962 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. *ArchHung* 40. Budapest.
- MADARAS, L.
1994 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti*. Das Awarische Corpus Beihefte II. (red. L. MADARAS) Debrecen–Budapest.
1995 *The Szeged-Fehértó “A” and “B” cemeteries*. Das Awarische Corpus Beihefte III. (red. L. MADARAS) Debrecen–Budapest.
1999 Újabb avar kori temetők Szentes határában (Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung von Szentes). *MFME–StudArch* 5, 317–326.
- MARTIN, M.
1991 (1995) Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung. *JRGZM* 38, 629–679.
2002 “Mixti Alamannis Suevi”? in: Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaauraum. Brno, 195–223.
- MENGARELLI, R.
1902 La necropoli barbarica di Castel Trosino presso Ascoli Piceno. *MonAl* 12, 146–379.
- MENKE, M.
1990 Zu den Fibeln der Awarenzeit aus Keszthely. *VMMK* 15, 187–214.
- MRKOBRAĐ, D.
1980 Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslavii. *Fontes Archaeologiae Iugoslaviae* III. Monografije 6. Beograd.
- MÜLLER R.
1999 Sági Károly temetőfeltárása a Keszthely-fenékpusztai erőd déli fala előtt (1963–1967). *ZM* 9, 153–179.
- NAGY, M.
1998 *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II*. *MonAvarArch* Vol. 2 (Red. É. GARAM et T. VIDA) Budapest.
- PAPP L.
1961 A nagyharsányi avar kori temető I. (Das awarenzeitliche Gräberfeld von Nagyharsány). *JPMÉ* 113–141.
- PEKARSKAJA, Lj. A.–KIDD, D.
1993 *Der Silberschatz von Martynovka*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 1 (Hrg.: F. DAIM) Innsbruck.
- POGÁNY J.
1908 Gombosi sírmező (Bács-Bodrog). *ArchÉrt* 28, 404–415.
- RIEMER, E.
1999 *Romanische Grabfunde des 5–8. Jahrhunderts in Italien*. Internationale Archäologie 57. Stuttgart.
- ROSNER, GY.
1999 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Strasse*. *MonAvarArch* Vol. 3 (Red. É. GARAM et T. VIDA) Budapest.
- SALAMON, Á.–ERDELYI, I.
1965 *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. *StudArch* V. Budapest.

- SCSEGLOVA O. A.
1993 A Közép-Dnyeper vidéki „ant régiségek” vagy „Martinovka típusú” kincsleletek tanulmányozásának néhány problémája. *MFME-StudArch* I, 375–397.
- SEOBA, NARODA
1962 D. DIMITRIJEVIĆ–J. KOVAČEVIĆ–Z. VINSKI, *Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslavenskog podunavlja*. Zemun.
- STRAUB P.
1999a Újabb adalék a Keszthely-kultúra eredetéhez egy fenékpusztai sír kapcsán. *ZM* 9, 181–193.
1999b A Keszthely-kultúra kronológiai és etnikai hátterének újabb alternatívája. *ZM* 9, 195–224.
2002 Eine frühawarenzeitliche Taubenfibel mit christlichem Symbol von Keszthely-Fenékpuszt. *ZM* 11, 103–111.
- TETTAMANTI, S.
1999 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicsbánya*. *MonAvarArch* Vol. 3 (Red. É. GARAM et T. VIDA) Bp.
- TOČÍK, A.
1993 Pohrebisko z doby avarskej ríše v Šali I-Veči (Awarenzeitliches Gräberfeld in Šala I-Veča). *StZ* 29, 87–178.
- TÓTH E.
1985 Római gyűrűk és fibulák. *Évezredek, évszázadok kincsei* III. Budapest.
- TÖRÖK, Gy.
1998 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba*. Das awarische Corpus, Beihefte V. (red. L. MADARAS). Debrecen–Budapest.
- UENZE, S.
1973 Gegossene Fibeln mit Scheinumwicklung des Bügels in den östlichen Balkanprovinzen. *Werner-Festschrift* 483–494.
1992 *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien)*. München 1992.
- VAGALINSKI, Lj.
1993 Zur Frage der ethnischen Herkunft der späten Strahlenfibeln (Finger- oder Bügelfibeln) aus der Donau-Karpaten-Becken (6–7. Jh.) *ZfA* 28 (1994) 261–305.
- VIDA, T.
1999/2000 Die Ziergehänge der awarenzeitlichen Frauen im Karpaten-Becken. *Acta ArchHung* 51, 357–377.
2002 Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt, Amulette in der Awarenzeit. *ZM* 11, 179–209.
- WERNER, J.
1955 Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts. In: *Reinecke Festschrift* 150–173. Mainz.
1961 *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München.

AWARENZEITLICHE FIBELN

ÉVA GARAM

Die awarenzeitlichen Fibeln bilden ihrer Funktion nach zwei große Gruppen: die von ihrer Herstellungszeit her gesehen *früheren*, also in der Awarenzeit als „Altfunde” zu betrachtenden, die man als Anhänger, Talisman, Amulett oder interessantes Stück bei sich trug, und die mit den awarenzeitlichen Gegenständen zeitgleichen Fibeln, die größtenteils Zubehör der Tracht waren. Beide Hauptgruppen sind aufgrund der Form und Herkunft der Fibeln in weitere Untergruppen aufzugliedern.

I. In der Awarenzeit außerhalb des Gebrauchs befindliche sog. „Altfunde”

1. Eisenzeitliche Fibeln
2. Römerzeitliche Fibeln
 - Einknopffibeln
 - Kniefibeln
 - Zwiebelknopffibeln
 - Ringfibeln, Omegafibeln
 - sonstige Typen
3. Sarmatenzeitliche Fibeln mit zur Seite gebogenem und mit umgeschlagenem Fuß

II. In der Awarenzeit gebrauchte Fibeln

1. Fibeln byzantinischen Typs mit umgeschlagenem Fuß
2. Scheibenfibeln
 - germanischer Herkunft
 - spätantiker Herkunft
3. Tierfibeln
4. Bügelfibeln
 - Maskenfibeln
 - Fingerfibeln
 - Fibeln vom Typ Martinovka
 - Fibeln vom Typ Cividale

Ungeachtet dessen, daß sich in der Frühperiode der Awarenzeit, im Laufe des 7. Jahrhunderts, in den Frauengräbern viele Varianten von Fibeln zum Fixieren und Verschließen der Kleiderteile finden, kann mit Sicherheit festgestellt werden, daß die mit der Fibel verbundene Tracht im Awarenreich nicht allgemein wurde, ja nicht einmal von ihrer weiten Verbreitung gesprochen werden kann. Der Viehhalter- und Ackerbauer-Lebens-

weise der aus dem Osten stammenden Awaren war die antike, mediterrane, römische *peplos*-Tracht fremd, zu der die Fibel oder das Fibelpaar gehörte. Die allgemeine Beigabe auch der einfachsten awarischen Frauen- oder Männergräber ist die Eisenschnalle auf dem Beckenknochen, die darauf hinweist, daß man die Kleidung über der Hüfte zusammenhielt und damit zugleich auch die Schöße des vorne offenen und wahrscheinlich weit übereinandergeschlagenen Mantels/Kaftans schloß. Eine Kleidung solchen Typs hindert den Träger einerseits weniger bei jeder Art von Haus- und Feldarbeit und hält andererseits – bei kühlerem Wetter – auch den Körper wärmer.

Bei der Untersuchung der awarenzeitlichen Frauengräber mit Fibelbeigaben wurde allerdings deutlich, daß man in einzelnen Gebieten bzw. Gemeinschaften die Fibeln gekannt hat. Zwar waren diese überwiegend nicht mehr in Gebrauch, also nadellose Stücke, aber man sammelte sie zusammen mit anderen Gegenständen aus vorawarischer Zeit und trug sie in der am Gürtel befestigten Tasche oder an einem Band, das vom Gürtel herabhängte. Vermutlich sprach man den kleinen, größtenteils fremden Gegenständen unbekannten Zweckes irgendeine Funktion zu und trug sie als Talisman, Amulett, vor Bösem schützenden Gegenstand ständig bei sich. Zugleich stellen diese Gegenstände einen Teil der Glaubenswelt der awarischen Frauen dar.

Im frühawarenzeitlichen Auftauchen der mit Zieranhängern versehenen Frauengürtel hat T. Vida den Einfluß der damaligen germanischen Tracht mit ihren spätantik/römischen Wurzeln nachgewiesen. Im awarischen Gebiet ist auch eine selbständige Entwicklung zu beobachten und vermutlich haben wir nur in den Trägern der Prototypen Frauen germanischer Volkszugehörigkeit zu suchen.

Bei der mit einem Gürtel geschlossenen awarischen Frauentracht war es üblich, die kleineren Gebrauchsgegenstände (Messer, Nadelbehälter, Ahle) und die auf die heidnische Glaubenswelt hinweisenden Amulette (Knochen, Zähne, Hornnägeln, Scheiben usw.) an den Gürtel oder um den Hals zu hängen. Auf germanischen Einfluß hin wurde dies nur durch beschlagverzierte Zierbänder sowie Amulette, Kapseln und Kreuze mit christlicher Symbolik ergänzt. Die eisenzeitlichen, römischen und sarmatenzeitlichen Stücke der awarenzeitlichen Fibeln gehören – ähnlich den früher analysierten spätantiken Ketten und Schlüsseln – fast ausnahmslos zu den im Karpatenbecken heimisch gewordenen Amuletten der heidnischen Glaubenswelt. Ein oder zwei frühere Fibeln wurden nicht an der entsprechenden Stelle der Anhänger oder Tasche gefunden, also in der Beckengegend oder neben dem Oberschenkel, sondern auf dem Brustkorb oder der Schulter. Wenn ihre Nadelkonstruktion unbeschädigt ist, kann vorausgesetzt werden, daß sie in Gebrauch waren, aber möglicherweise auch als um den Hals getragenes Fibelamulett dienten.

Die andere Gruppe der awarenzeitlichen Fibeln bilden jene, deren Tragen und Gebrauch auf spätantiken und germanischen Einfluß zurückgeführt werden kann. In diese Gruppe gehören die eine Kleideröffnung auf der Schulter oder unter dem Kinn zusammenhaltenden oder

als Anstecker getragenen Fibeln christlicher Symbolik, die dem Schließen des Gürtels dienenden Ring- oder Omega-fibeln, die auf der Mitte der Brust getragenen Scheiben- und Tierfibeln, die Fibeln byzantinischen Typs mit umgeschlagenem Fuß und die Bügelfibeln mit ihren Masken-, Finger-, anthropomorphen Varianten und der vom sog. Cividale-Typ. Ihre Zahl ist wesentlich geringer als die mit Sicherheit nicht in Gebrauch befindlichen. Sie finden sich meist in solchen Frauengräbern reicher frühawarenzeitlicher Gräberfelder, in denen es viele Gegenstände germanischer bzw. spätantiker Herkunft gibt. Die Kleidung der in diesen Gräbern Bestatteten entspricht der seit der zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts entstehenden und im 7. Jahrhundert auch im Merowingergebiet allgemein gewordenen Tracht, bei der die mit zwei Fibeln auf den Schultern geschlossene von der vorn geschlossenen Kleidung abgelöst wird, die man mit einer Fibel auf der Brust schloß und mit dem Gürtel zusammenhielt. Ganz allgemein wird, daß die Fibeln nicht mehr auf dem Kleid, sondern mit Zierfunktion am Gürtel sitzen – auch dafür finden sich mehrere Beispiele selbst in frühawarenzeitlichen Frauengräbern.

Am typischsten für die Formenwelt der germanischen Fibeln sind die Bügelfibeln, von deren Unterarten die auch bei den Gepiden allgemeinen Maskenfibeln zum Teil in der Großen Ungarischen Tiefebene vorkommen, während die von den Ostgoten und Alanen stammenden Finger- und Martinovka-Fibeln überwiegend in reichen frühawarenzeitlichen Gräberfeldern Transdanubiens gefunden werden. Ihre Träger mögen – wie die Fundkomplexe der Gräber zeigen – ethnisch zu den Awaren gehört haben, vielleicht mit Ausnahme der weiblichen Toten im Grab 85 von Kölked B, deren Anhängerband am mit zahlreichen Anhängern versehenen Gürtel von einer Fibel Typ Cividale festgehalten wurde oder geziert war.

Die Blütezeit der Tracht mit Fibeln und Anhängern war die erste Hälfte des 7. Jahrhunderts. In der zweiten Jahrhunderthälfte finden sich Fibeln immer seltener, am längsten dauerte die Mode der großen Scheibenfibeln, deren Vertreter von der Baranya-Gruppe in der Umgebung von Pécs noch am Anfang des 8. Jahrhunderts vorkommen.

In der einheitlich gefärbten Kultur der Awaren im 8. Jahrhundert verschwindet der mehrseitige Einfluß, der die Gesellschaft in der Frühawarenzeit betroffen hatte, fast spurlos. Einzelne Elemente, wie z. B. die Tracht mit Ziergürtel, bestanden interessanterweise nicht im Hauptgebiet ihrer Blüte, in Südtransdanubien, weiter, sondern im Gebiet der mittleren Theiß in sehr einfacher Variante, während die Scheibenfibel zur Grundlage der zwei Scheiben im 8. Jahrhundert wurde, also des Brustagraffenpaars. Bis zum 8. Jahrhundert werden auch die Amulette farbloser, weniger variantenreich. Ob diese Veränderungen nur auf der politischen und kulturellen Isolierung der spätawarenzeitlichen Gesellschaft beruhen oder andere ethnische Volksgruppen für den frühawarenzeitlichen Variantenreichtum und die Vielfarbigkeit verantwortlich sind, ist eine Aufgabe weiterer Untersuchungen.